

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 10 (Haziran/June 2021), ss./pp. 130-161
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.899808

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 19. 03. 2021
Kabul Tarihi/Accepted: 11. 05. 2021

URARTU SANATI VE MİTOLOJİSİNDE AT İLE İLİŞKİLİ KARIŞIK YARATIKLAR

MIXED CREATURES RELATED WITH HORSE IN URARTIAN ART AND MYTHOLOGY

Sevgi H. TEMİZ*

Öz

Mitolojinin önemli karakterleri arasında yer alan karışık yaratıklar en erken Mezopotamya, Mısır ve Anadolu sanatında belgelenmektedir. İnsan ve hayvan uzuvlarının birleştirilmesi ile oluşturulan karışık yaratıkların inanç sistemindeki işlevleri net değildir. Betimlemeler içerisinde tanrılar ile ilişkileri doğrudan ya da dolaylı aktarılabilen karışık yaratıkların, tanrıların hizmetçileri, insan – tanrı arasında bağlantıyı sağlayan yardımcıları oldukları düşünülebilir. Antik çağ insanının hayal gücünün ürünü olan bu yaratıklar temelde, insanın anlamlandıramadığı durumların ve korkularının somutlaştırılmış betimlemeleridirler. Bu çalışmada yer alan at ile ilişkili karışık yaratıklar; boğa, aslan, keçi, koç, ejder, balık ve kuş gibi hayvanların uzuvları ile insan uzuvlarının birleşiminden oluşturulmuştur. Betimlemeler içerisinde tekil bir örnek hariç hepsi kanatlı at ile ilişkilidir. Bunlar arasında Yunan mitolojisinde özgün bir doğuş efsanesine sahip olmayan ve aynı zamanda Mezopotamya ve Mısır gibi doğu sanatında bilinmeyen karışık yaratıklar mevcuttur. Ayrıca, klasik mitolojide yer alan at ile ilişkili karışık yaratıkların kökenine dair görüşler çoğunlukla Mezopotamya ve Mısır sanatı üzerine yoğunlaşmış, söz konusu düşünce, sanat ve kültürün Anadolu'daki varlığı yeterince irdelenmemiştir. Bu makalede, Anadolu inanç sisteminden köklenen, Urartu mitolojisi ve sanatı içerisinde gelişerek ve çeşitlenerek devam eden at ile ilişkili karışık yaratıklar üzerine yeni bilgilerin sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Tanrı, At, Kanatlı At, Karışık Yaratık

* Dr., İzmir/Türkiye. E-posta: stemiz2009@hotmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3104-3471>. Bu makale, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Gül Işın yönetiminde tamamlanan doktora tezimin bir bölümü üzerine temellenmiştir. Ruhr Üniversitesi, Bochum – Almanya'da (8 ay) 2214 – A Yurtdışı Araştırma Bursu ile çalışmamı destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Abstract

Mixed creatures, which are among the important characters of mythology, are documented in the earliest Mesopotamian, Egyptian and Anatolian art. The functions of the mixed creatures, formed by combining human and animal limbs, in the belief system are not clear. In descriptions, the relations of mixed creatures with the gods can be directly or indirectly depicted. It can be thought that these creatures are the servants of the gods or the helpers who provide the connection between man and god. These creatures, which are the product of the imagination of ancient people, are basically embodied depictions of situations and fears that human beings cannot make sense of. Mixed creatures associated with the horse presented in this study are created by combining the limbs of animals such as bulls, lions, goats, rams, dragons, fish and birds with human limbs. All of the descriptions are related to the winged horse, except for a single example. These include mixed creatures that do not have an original birth legend in Greek mythology and are also unknown in eastern art such as Mesopotamia and Egypt. In addition, studies on the origin of horse-related mixed creatures in classical mythology mostly focused on Mesopotamian and Egyptian art, and the existence of the said thought, art and culture in Anatolia was not sufficiently examined. In this article, it is aimed to present new information on the mixed creatures associated with the horse, rooted in the Anatolian belief system, developing and diversifying within the Urartian mythology and art.

Keywords: Urartu, God, Horse, Winged Horse, Mixed Creatures

Giriş

Urartu Devleti M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında kurulmuş ve varlığını M.Ö. 600 yılına kadar devam ettirmiştir. Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü ve Van Gölü Havzası içerisinde kurulan devletin sınırları, Kuzeybatı İran ve güney Transkafkasya coğrafi bölgelerine kadar genişlemiştir. Urartu dininin yayılım alanı da bu coğrafi kapsamda değerlendirilebilir. Ancak inanç sisteminin oluşum sürecine, M.Ö. 3000 yıllarından itibaren Transkafkasya kültürünün, M.Ö. 2600 yıllarından itibaren bölgeye Hurri göçü ile geldiği savunulan Erken Tunç Çağ halklarının ve M.Ö. 1350-1300 yıllarından itibaren Van Bölgesi'ne Gökçe Göl'ün kuzeyinden gelmeye başlayan göçebe kavimlerin katkı sağladığı düşünülmektedir¹. Devletin dini yapılanması ve tanrılar âlemi hakkında en erken bilgilere Kral İşpiuni ve oğlu Menua zamanına tarihlenen Meher Kapı yazıtlarından ulaşılmaktadır. Yazıtta 79 tanrı ve tanrıça adı ile bunların önem ve niteliklerine göre gerçekleştirilen kurban sunuları hakkında bilgiler verilmektedir². En erken Urartu tanrı betimlemeleri ise Yukarı Anzaf Kalesi Haldi tapınağı adak eşyaları arasında İşpuini-Menua yazıtlı bir adak kalkanı üzerinde yer alır. Kırık ve eksik tunç kalkan parçası üzerindeki sahnede 12 tanrı birbiri ardına kanatlı karışık yaratıklar üzerinde resmedilirler. Bu 12 tanrı içerisinde yer alan ve kanatlı at üzerinde betimlenen en erken tanrı tasvirinin Meher Kapısı yazıtında yedinci sırada anlatılan, Bergri-Muradiye bölgesinin yerel tanrısı, Tanrı Nalaini olduğu düşünülmektedir³. Bununla birlikte Anadolu inanç dünyasında atın varlığı Orta Tunç Çağ başından itibaren süregelen bir geçmişe sahiptir⁴. Demir Çağ'da Urartu din ve sanatında da atlı tanrılar varlıklarını sürdürürler. Ancak Demir Çağ'ın yeniliği olarak bu dönemde, kanatlı at üzerinde yer alan tanrılar da ortaya çıkar. Urartu'da at ve kanatlı at üzerinde yer alan her iki tip tanrı betimlemesi, silahlı ve savaşçı olarak resmedilir⁵. Bu bağlamda Urartu dini ritüelleri arasında tanrılara silah sunusu yapmak önemliydi. Başta Tanrı Haldi olmak üzere tanrılara silah sunusu yapıldığı ve bu silahların depolandığı alanlarda buluntular arasında at koşum malzemeleri de ele geçmiştir⁶. Bu ritüellerde yer alan ve silahların depolanma işinden sorumlu din

¹ Çilingiroğlu 2020, 134-136.

² Çilingiroğlu 2020, 137; Belli 1998, 30-34.

³ Belli 1998, 35 vd. Çiz. 17.

⁴ Tunç Çağ atlı tanrıları için bk. Otten 1953, 64 vd.; Özgüç 1965, 25 -26; Haas 1994, 412-418.

⁵ Temiz 2019, 75 -78.

⁶ Belli 1998, 29, 39.

görevlilerinin ^{LU}*aeiṭeni* olarak anıldığı II. Rusa Dönemi tapınak yazıtlarından bilinmektedir⁷. Maddi kültür kalıntıları, görsel veriler ve yazılı kaynaklar, savaşın ve silahların Urartu krallarının yanı sıra Urartu tanrıları için de önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

Erken döneme ait Yukarı Anzaf tunç kalkanı dışında Urartu sanatında karışık yaratık betimlemelerine, metal malzemeler arasında özellikle tunç kemerler, kalkanlar, miğferler ve plastik eserler üzerinde yer alan betimlemelerden ulaşılmaktadır. Kontekst içerisinde yer alan buluntuların tapınaklarda, kral mezarları ve yönetim merkezleri olan kalelerde ele geçmesi, eserler üzerlerinde yer alan ikonografinin iktidar ve statü ile ilişkili anlatımlar olduklarını göstermektedir (Tab. 1). Olasılıkla Urartu kralları bu eserler üzerinde yer alan ikonografiler ile tanrıların ve onlar ile ilişkili karışık yaratıkların desteğine ve korumasına sahip olduklarını anlatmaktaydılar. Eserlerin bazıları üzerinde karışık yaratıklar, geçit sahneleri oluşturmakta, savaşa giden bir ordu gibi tasvir edilmektedir. Bu bağlamda olasılıkla, kral ve yönetim, tanrıların ve onların ordularının desteğini aldığı göstermeyi, iktidarının gücünü vurgulamayı amaçlamış olmalıydı.

Urartu sanatında atın dışında farklı hayvanların yer aldığı birçok karışık yaratık mevcuttur. Ancak at ile ilişkilendirilen karışık yaratıkların sınıflandırılması, ikonografinin yaygınlığı ve sürekliliği nedeniyle günümüzde de varlığını sürdüren sanatsal ve dinsel bir öneme sahiptir. Kanatlı at ve at adamlar bunlar içerisinde en erken örnekleri oluşturur. Bu nedenle Urartu sanatı ve mitolojisinde yer alan at ile ilişkili karışık yaratıkların irdelenmesi, sadece arkeoloji alanı için değil aynı zamanda Anadolu kültür tarihine de katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda, at ile ilişkili dokuz farklı karışık yaratık betimlemesi tespit edilmiştir:

- 1- Kanatlı At.
- 2- Kadın ve erkek kanatlı at adamlar.
- 3- At başlı adamlar.
- 4- Kanatlı at, insan ve boğa birleşimi karışık yaratıklar.
- 5- Kanatlı at, balık ve insan birleşimi karışık yaratıklar.
- 6- Kanatlı at, aslan ve kuş birleşimi karışık yaratıklar.
- 7- Kanatlı at, grifon ve insan birleşimi karışık yaratıklar.
- 8- Kanatlı at ve aslan birleşimi karışık yaratıklar.
- 9- Aslan pençeli kanatlı atlar.

1- Kanatlı At

Geç Tunç Çağ sonlarında ilk olarak Anadolu'da, yazılı kaynaklarda ve betimlemeler üzerinde ortaya çıkan kanatlı at mitolojisinin kökeni yerel Anadolu dinlerine dayanır. Bossert, Hitit hiyeroglifleri üzerine yaptığı çalışmada Hattuşa'da Fırtına Tanrısı *piḫaššašši*'in Grekçe *πῆγασος* ile aynı anlama geldiğini kanıtlamıştır⁸. Yıldırım ve gök gürültüsünün birleşmesinin tezahürü olan *piḫaššašši* Fırtına tanrısının Luvi ülkesindeki en önemli yerel formunu oluşturmaktaydı⁹. Ayrıca Hitit kralı Muvatalli II'nin (M.Ö. 1295-1272) dua ettiği tanrılar listesinde yer alan *piḫaššašši* Hitit Pantheon'una dâhildir¹⁰. Bunun yanı sıra, at Luvi Fırtına Tanrısı'nın arabası ile de ilişkilidir. Hurri Fırtına Tanrısı'nın arabasını boğalar çekerken, Luvi

⁷ Gökçe 2017, 27 vd.

⁸ Bossert 1953, 333; Hutter 1995, 92 vdd.; Haas 1994, 326; Singer 2005, 560 vd.

⁹ Hutter 2003, 223.

¹⁰ Hutter 2003, 217, 221.

Fırtına Tanrısı'nın arabasını atlar çekmektedir¹¹. Luvi Fırtına tanrısı *piḫaššašši* 'nin sıfatı olan şimşeğin ve gök gürültüsünün Hesiodos'ta Pegasos'un taşımakla görevli olduğu Zeus'un yıldırım ve şimşeği ile ilişkilendirilmesiyle bunlar antik batı edebiyatına ve sanatına da adapte edilmiştir¹².

Hitit hiyeroglif yazıtlarında anılan kanatlı atın erken betimlemelerine Hitit İmparatorluk Dönemi yerleşimi olan Tell Ahmar'daki¹³ bir kabartmada ve sonrasında M.Ö. 13. yüzyıl Orta Assur silindir mühürleri¹⁴ üzerinde rastlanmaktadır. Demir Çağ ile birlikte, Kargamış'tan M.Ö. erken 10. yüzyıla tarihlenen bir orthostat üzerinde¹⁵, konumuza dâhil Urartu tunç eserlerinin yanı sıra M.Ö. 9. yüzyıl Nimrud'dan bir Yeni Asur kabartmasında¹⁶ ve Suriye Kapadokya silindir mühürleri¹⁷ üzerinde kanatlı at motifleri devam eder.

Kanatlı at Urartu sanatında üç farklı ikonografi içerisinde yer alır:

- A- Tanrıları taşıyan kanatlı atlar
- B- Hayvanların efendisi sahnesinde yer alan kanatlı atlar
- C- Av sahneleri içerisinde resmedilen kanatlı atlar.

A- Tanrıları taşıyan kanatlı atlar

Mitolojide genel düşünce, tanrıların üzerlerinde durduğu hayvanların onların simgeleri olduğu yönündedir. Bu nedenle tanrılar ile ilişkili hayvanlara yüklenecek anlamlar onların kendi doğalarına özgü özelliklerle ifade edilebilir. Bu bağlamda boğanın sürüyü doğurtan, erkekliğin ve gücün simgesi; at ve geyik, zarafetin ve hızın sembolü olarak tanrılar ile bağdaştırılmaktadır¹⁸. Atın hız özelliği ve bu üstünlüğünün, tanrı ve tanrısallığın simgesi ile ilişkisini Herodotos¹⁹, Kafkas Bölgesi'nde yaşayan Massagetlerin, tapındıkları tek tanrı olan güneş tanrısına at kurban ettiklerini ve bunu: "Ölümlülerin en hızlısı, tanrıların en hızlısına adanmıştır" düşüncesi ile yaptıklarını aktarır. Hız ile karakterize bir hayvan olan atın kanatlı olarak resmedilmesi, ona dinsel bir anlam yüklenmenin yanı sıra bu özelliğini ve üstünlüğünü pekiştirmeyi ve vurgulamayı da amaçlıyor olmalıdır²⁰. Bununla birlikte İlyada destanında, kanatlı atlardan bahsedilmez²¹. Destanda dikkat çeken tek pasaj Tanrı Poseidon ile ilgilidir. Tanrının altın yeleli, tunç ayaklı atları, uçan atlar olarak aktararak²², hayvan hız özelliğine vurgu yapılmaktadır.

Tanrıları taşıyan kanatlı at betimlemesi en erken Urartu sanatında karşımıza çıkar. Savaşçı karakterleri taşıdıkları silahlar ile vurgulanan üç tanrı betimlemesinden ilki, Yukarı Anzaf Kalesi Haldi tapınağı adak eşyaları arasında, İşpuini-Menua yazıtlı adak kalkanı üzerinde yer alır. Bilinen en erken kanatlı at üstünde yer alan tanrı betimlemesinin bulunduğu kırık kalkan üzerindeki sahnede 12 tanrı birbiri ardına kutsal kanatlı hayvanları üzerinde resmedilirler²³. Belli, bu tanrı silsilesi içerisinde bulunan kanatlı at betimlemesi üzerinde yer alan tanrının, Meher Kapısı yazıtında yedinci sırada anlatılan ve Bergri-Muradiye bölgesinin yerel tanrısı,

¹¹ Hutter 2003, 222; Payne 2008, 483.

¹² Hes. *Theog.* 285-287; Hutter 2010, 202, 237; Hutter 2003, 223.

¹³ Malten 1925, 143 vd. Res. 38.

¹⁴ Moortgat 1967, Lev. K 2. Orta Asur Dönemi (M.Ö. 13. Yüzyıl silindir mühür; London, BM, env. no. 129572).

¹⁵ Gilibert 2011, 165, Carchemish 42 (Anadolu Medeniyetleri Müzesi; env. no. 72+).

¹⁶ Layard 1853, Lev. 44-1.

¹⁷ Malten 1925, 144, Res. 40.

¹⁸ Kendall 1977, 40.

¹⁹ Hdt. *Hist.* I. 216.

²⁰ Pegasos: Adı, mitolojisi, kökeni ve işlevi için bkz. Temür 2014, 100-104.

²¹ Temiz 2019, 157 – 160.

²² Hom. *Il.* XIII, 25.

²³ Belli 1998, 35 vd. Çiz. 17.

Tanrı Nalaini olduğunu belirtir (Çiz. 1)²⁴. Tanrının posturu Tunç Çağ atlı tanrılarında olduğu gibi²⁵ başı profilden, gövdesi cepheden betimlenmiştir. Başında tanrısallığın simgesi, boynuzlu sivri miğfer taşır. Sağ ayağı kanatlı atın sırtında, sol ayağı hayvanın boynu hizasında ileri doğru uzanmaktadır. Üzerinde, bacağına açıkta bırakan ve püsküllü iç etekliği olan uzun bir giysi giymektedir. Bu uzun giysi Kültepe mühür baskıları üzerinde yer alan bazı yerli Anadolu tanrılarının giysileri ile aynıdır²⁶. Sol elinde umbo kalkan, sağ elinde kılıç, sırtında sadak ve belinde uzun bir kılıç ile tanrının savaşçı karakteri vurgulanmaktadır.

Diğer bir kanatlı at üstünde betimlenen tanrı, Altın-tepe Mezar 3 buluntusu bir tunç plaka üzerinde yer alır ve kontekst yazıtlı eserler ile Arğişti II (M.Ö. 713-679) Dönemi'ne tarihlendirilir. Tanrı tepesinde küre olan köşeli yüksek bir başlık taşır. Başı profilden verilen tanrının üst gövdesini yuvarlak bir kalkan kapatır. Tanrı sağ elinde ucunda hilal bulunan bir sopa ve sol omuzunun üstünden ucu sivri bir okluk taşımaktadır (Çiz. 2)²⁷. Tanrının püsküllü iç etekliği olan uzun giysisi diğer iki kanatlı at üzerinde yer alan tanrılarda olduğu gibi bir bacağına açıkta bırakır. Taşdığı kalkan ve sadak ile savaşçı kimliği vurgulanan tanrı, sağ elinde ucunda hilal sembolü olan bir asa taşımaktadır. Üzerinde yer aldığı kanatlı atın arkada kalan kanadının alt ucu gövdeden aşağı sarkarak bir yay oluşturur. Ön kanadın dış konturu bir bant içerisinde nokta şeklinde granül dizini ile bezenmiştir. Granül dizini, boyunda ve kuyruğun üst bölümünde de mevcuttur. Urartu plastik eserleri arasında birçok kanatlı karışık yaratıkta olduğu gibi, Adilcevaz'dan bir sütun altlığı üzerinde yer alan tanrının kanatları da aynı granül dizini ile bezelidir²⁸. Benzer kanat bezemesi M.Ö. 6. yüzyıl İonia seramikleri üzerinde yer alan kanatlı atlarda tekrarlanarak devam etmektedir²⁹.

Son örnek Adana Müzesi'nde korunan Dedeli mezar buluntusu dört parçadan oluşan bir tunç kemer üzerinde yer alır (Çiz. 3)³⁰. Kanatlı atın üzerinde duran tanrı diğer örneklerdeki gibi benzer postur ve giysiler içerisinde. Başında boynuzlu ve köşeli yüksek bir başlık taşır³¹. Sol ayağını hayvanın başı üstüne, sağ ayağını kanat üzerine yerleştirmiştir. Av sahnesi içerisinde boğa, aslan ve karışık yaratıklara ok atar pozisyonda betimlenir. Atın kuyruğu diğer üç örnekte olduğu gibi orta kısımdan bağlanmıştır. Kuyruğun düğümünden sonraki bölümü Altın-tepe kanatlı atındaki gibi balıksırtı şeklinde örülmüştür. Eserin tarihlendirilmesinde farklı görüşler vardır³². Seidl, Urartu tunç eserleri üzerine yaptığı kapsamlı çalışmada eseri M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir³³.

Yukarda bahsedilen kanatlı at üzerinde yer alan üç tanrı betimlemesi, postur ve giysileri ile Kültepe mühür baskılarında yer alan atlı tanrılarının takipçileridir. Kökenini Tunç Çağ Anadolu atlı tanrı inançlarından alan kanatlı at üzerindeki tanrı betimlemeleri; atın yerli Anadolu inancındaki yerinin Demir Çağ ile birlikte kanatlı at ile değişen yeni formunu sunarlar. Tanrılarının silahlar ile donatılarak savaş ya da av sahnelerinde betimlenmeleri bu değişimin diğer bir boyutunu sergilemektedir. Bununla birlikte Batı sanatında ortaya çıkan tasvirleri M.Ö. 7. yüzyıldan önceye gitmez ve bu betimlemelerin en erken Korinth seramikleri üzerinde yer alması bu tanışmanın ilk Korinth'de başladığını göstermektedir³⁴. Maddî kültür kanıtları Pegasos'un

²⁴ Belli 1998, 58. Çiz. 24.

²⁵ Özgüç 1965, 26, Kat. no. 1, Lev. 1.1.

²⁶ Özgüç 1965, 26, Lev. 1. 1, Lev. 3. 9.

²⁷ Özgüç 1961, 258; Özgüç 1974, 856 vd. Lev. 302 a-b.

²⁸ Akurgal 1995, Lev. 57c.

²⁹ Malten 1925, 145, Res. 43.

³⁰ Kellner 1991a, 45, no. 102, Lev. 28-29.

³¹ Giysi ve başlıklar için bkz. Gökçe 2016, 426 vd., Çiz. 6.

³² Taşyürek 1975, 9, Fig. 1, Lev. 1. 7-8 (Adana Müzesi, env. no. 1362); Kellner 1991a, no. 102, Lev. 29.

³³ Seidl 2004, 167.

³⁴ Temür 2014, 105.

Batı sanatına olan yolculuğunun, Doğu'da Urartu'dan başlayarak Orta Anadolu'da Phrygia, Batı Anadolu'da İonia ve Rodos aracılığı ile olduğunu kanıtlamaktadır³⁵.

B- Hayvanların efendisi sahnesinde yer alan kanatlı atlar

Hayvanların efendisi sahnesi Mezopotamya'da M.Ö. 4. binden itibaren ortaya çıkan, hanedanlık ve kahramanlık ile ilişkilendirilen yaygın bir ikonografidir³⁶. Antitetik sahne içerisinde hayvanların hâkimi olarak da anılan insan figürü her iki yanında yer alan hayvanlar ile birlikte resmedilir. Aslanlar ve boğalar ile birlikte betimlenen benzer antitetik sahneler Yeni Hitit sanatında, Kargamış³⁷ ve Karatepe³⁸ orthostatları üzerinde de mevcuttur.

Urartu sanatında sunulan örnek, Karlsruhe'de korunan Menua Dönemi T tipi tunç at alınlığı üzerinde yer alır. Sahnenin ortasında yer alan erkek figürü uzun kıvrıkcık saçlı ve sakallıdır. Baş profilden, gövde cepheden betimlenmiştir. Başında yarım daire şeklinde başlık taşır. Üzerinde sol bacağı açıkta bırakan kısa iç etekli ayak bileklerine kadar uzanan manto vardır. Erkek figürü, her iki tarafında yer alan arka ayağı üzerinde şaha kalkmış ve başları ters yöne bakan kanatlı atları yelelerinden tutmaktadır (Çiz. 4)³⁹. Orta Asur silindir mühürlerinin yanı sıra Yeni Hitit Dönemi, Kargamış'tan M.Ö. erken 10. yüzyıla tarihlenen bir orthostat üzerinde benzer kanatlı at betimlemesi mevcuttur⁴⁰. İkonografi ve stil olarak en yakın benzeri, II. Asurnasirpal Dönemi Nimrud saray kabartmaları üzerinde yer alır⁴¹. Ancak Yeni Asur örneğinde hayvanların efendisi olarak betimlenen erkek figürü kanatlıdır. Urartu T tipi at alınlığı üzerinde, her iki tarafta arka ayağı üzerinde yükselen ve başları ters yöne bakan iki kanatlı atın betimleme tarzı Urartu metal işçiliğinde yer alan diğer kanatlı at betimlemelerinden farklıdır. Kanatların sırt kısımları oldukça küçük granül dizini sıralarının oluşturduğu sık şeritler ile bezenmiştir⁴². Bununla birlikte, T formlu at alınlığı bir Urartu malzemesidir ve en erken yazıtlı örnekleri Menua Dönemine tarihlenir⁴³. T formlu at alınlıklarının bezemeleri, düz ya da alınlığın merkezinde kanatlı tanrıların yer aldığı mitolojik sahneler ile donatılmışlardır⁴⁴. Karmir Blur'dan Sarduri II yazıtlı bir örnek bu formun kullanımının Sarduri II döneminde de devam ettiğini göstermektedir⁴⁵. Eser olasılıkla, Yeni Asur sanatına hâkim ve Urartu metal işçiliğinde yetkin bir sanatçı tarafından yapılmıştır.

C- Av sahneleri içerisinde resmedilen kanatlı atlar

Urartu sanatında kanatlı atların sıkça betimlendiği diğer kompozisyon av sahneleridir. Avcıların tanrılar, süvariler ya da karışık yaratıklar olduğu sahnelerde kanatlı atlar da avlanan diğer karışık yaratıklar ile birlikte resmedilirler.

Bu kompozisyonlardan biri Altın-tepe mezar 3 buluntusu, iyi korunmuş durumda bir tunç kemer parçası üzerinde yer alır (Çiz. 5). Sahne her iki uçta kadın ve erkek avcı at adamlar tarafından sınırlandırılmıştır. Süvarilerin kovaladığı kanatlı atların yanı sıra kanatlı - kanatsız

³⁵ Temür 2014, 103.

³⁶ Çambel - Özyar 2003, 59.

³⁷ Gilibert 2011, 41, 117, no. 51. 63-64.

³⁸ Çambel - Özyar 2003, 59 Lev. 20-21.

³⁹ Crüsemann - Janssen Kim 2007, 88 vd. Res. 5 (Badisches Landes – Museum Karlsruhe: env. no. 89/17); Temiz 2019, 80, UB. Kat. no. 43, Lev. 26.

⁴⁰ Gilibert 2011, 165, Carchemish 42 (Anadolu Medeniyetleri Müzesi: env. no. 72+).

⁴¹ Layard 1853, 73, Lev. 44, 1.

⁴² Çavuşoğlu vd. 2014, 34, Fig. 6-7. Ayanis ve Anzap Kalelerinde metal eserler üzerinde granül işçiliği için kullanılan küçük demir ve bronz çalışma kalemleri bulunmuştur. Ayrıca Karmir-Blur ve Armavir-Blur'da metal işleme atölyeleri keşfedilmiştir.

⁴³ Temiz 2019, 61 vd. UK. kat. no. 31-33.

⁴⁴ Seidl 2004, 119, Res. 91, Res. 29c. C 44-46. Menua Dönemi'ne yazıtlı üç eser kaydedilmektedir.

⁴⁵ Gropp 1981, 102. Res. 5.

aslanlar ve keçiler diğer avlanan figürleri oluşturur⁴⁶. Kanatlı atın, arkadaki kanadı karnının altından aşağı uzanmaktadır ve kanadın sırtı granül dizini ile bezelidir⁴⁷. Kontekst eserler ışığında mezar buluntuları M.Ö. 713-679 yıllarına yani Argiştı II Dönemi'ne tarihlendirilmektedir⁴⁸.

Av sahnesi içerisinde yer alan diğer bir kanatlı at betimlemesi Dedeli / Patnos'ta bulunan ve Adana Müzesi'nde korunan bir tunç kemer parçası üzerinde yer alır⁴⁹. Sahnede kanatlı atlar hayat ağacına yaslanarak ok ve yay kullanan insan ve at başlı insan gövdeli avcılar tarafından avlanırken betimlenirler (Çiz.6). Eserin tarihlendirilmesinde farklı görüşler olmakla birlikte; konu, kompozisyon, fauna ve karışık yaratıkların stil özelliklerini birlikte değerlendiren Seidl bu eseri Sarduri II Dönemi'ne (M.Ö. 760-730) tarihlendirmektedir⁵⁰.

Av sahnesi içerisinde yer alan diğer bir kanatlı at figürü, yukarıda bahsedildiği üzere Van'da bulunan ve Adana Müzesi'nde korunan bir tunç kemer parçası üzerinde yer alır⁵¹. Sahnede kanatlı atlar, boğa üzerinde yay kullanan tanrılar tarafından avlanırken betimlenirler (Çiz. 7). Urartu tunç malzemelerinin kapsamlı çalışmasını yapan Seidl bu eseri M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁵². Ayrıca, Elazığ Müzesi'nde bulunan ve M.Ö. 8. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlenen küçük bir kemer parçası üzerinde kanatlı atlar, kanatlı boğalar ile birlikte bir sıra halinde resmedilmişlerdir⁵³. Van Müzesi'nde bulunan ve M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen diğer bir kemer üzerinde ise at, boğa, aslan ve yaban keçisi üzerinde yer alan tanrılar, kanatlı atları ile farklı karışık varlıkları avlarken betimlenmektedir⁵⁴.

Sonuç olarak kanatlı atların yer aldığı av sahnelerinin hepsi, tanrıların ve karışık yaratıkların yer aldığı dini ve mitolojik ikonografi içerisinde sunulmaktadır. Bu eserler kanatlı atın, Urartu inanç dünyasında ve sanatında M.Ö. 8. -7. yüzyıllar boyunca farklı av sahnelerinde varlığını kesintisiz olarak devam ettirdiğini kanıtlamaktadır.

2- Kadın ve erkek kanatlı at adamlar

Yarı insan yarı at olan yaratıklar; belden yukarısı insan, bazen ayakları da insan ayağı ancak vücutlarının alt kısmı at şeklindedir⁵⁵. At adamların bilinen en erken örnekleri Orta Asur Dönemi (1363-1076) silindir mühürler üzerinde yer alır ve bunlar kanatlı betimlenmişlerdir. Asur ve Urartu sanatında erken betimlemelerin kanatlı oluşu at adamların, kanatlı at ikonografisinden köklenen karışık yaratıklar olabileceğini düşündürmektedir. Orta Asur Dönemi erken at adam örneklerine baktığımızda bunlardan biri, bir elinde kılıç tutarken diğer eli ile de arka bacağından tuttuğu ceylanı taşıyan avcı olarak betimlenmektedir⁵⁶. Başında Anadolu, Mezopotamya ve Urartu tanrı ve tanrıçalarının giydiği boynuzlu başlığı vardır. Kuyruğu ise

⁴⁶ Özgüç 1974, 853, 856 vd. Fig.108, Lev. 295-301.

⁴⁷ Özgüç 1961, 273, 279, Fig. 24.

⁴⁸ Özgüç 1989, 412.

⁴⁹ Taşyürek 1975, 23, Fig. 18. Res. 47-54.; Kellner 1991a, 37, Lev.12, no.63; Wartke 1998, 107, Res. 47.; Seidl 2004, Uzun Levha B2 a-e; Paris ve Berlin Devlet Müzesi'nde bulunan kemer parçaları Adana Müzesi'nde bulunan eserin devamını oluşturmaktadır. Devam eden sahnede avlanan figürler arasında kanatlı, boynuzlu ve şapkalı sfenksler; kanatlı keçi, aslan ve boynuzlu aslanlar yer alır.

⁵⁰ Seidl 2004, 167; Kellner 1991a, no. 63, Lev.12; Eichler 1984, 68, G16: Eser, M.Ö. 750 yıllarına tarihlendirilmektedir; Taşyürek 1975, 23 vd. Fig. 18, Res. 47-54: Eser M.Ö. 600 yıllarına tarihlendirilmektedir.

⁵¹ Taşyürek 1975, 25, Fig. 19, Res. 55; Kellner 1991a, 36, Lev. 13, Res. 54.

⁵² Seidl 2004, 167.

⁵³ Çavuşoğlu 2002, 61 vd. Kat. no. 13, Çiz. 11.

⁵⁴ Çavuşoğlu 2002, 62 Kat. no. 34, Çiz. 25.

⁵⁵ Grimal 2012, 361.

⁵⁶ Malten 1925, 145 vd. Res. 54.

akrep kuyruğu olarak resmedilmektedir. Diğer bir Asur silindir mührü üzerinde yer alan erken at adam betimlemesi de benzer şekilde av sahnesi içerisinde görülür. Ok ve yay kullanarak kanatlı bir boğayı avlarken betimlenir.

Urartu sanatında görülen at adam betimlemeleri iki ayrı tunç kemer parçası üzerinde ve üç farklı tipte karşımıza çıkar. Sınıflandırılan bu üç tip at adamın temel ortak özelliği, savaşçı karakterlerinin vurgulanması ve kanatlı oluşlarıdır. Bunlardan ikisi yukarıda bahsedilen ve *in situ* olarak bulunan Altın-tepe mezar 3 buluntusu kemer parçası üzerinde yer alır⁵⁷. Av sahnesi içerisinde alt alta üç sıra halinde yerleştirilen kadın ve erkek at adamlar, süvariler ile birlikte kanatlı karışık yaratıkları ve kanatsız yaban hayvanlarını avlarken betimlenirler. At adamların cinsiyetleri erkek ve kadın olarak belirtilmiştir. Gallop pozisyonunda resmedilen erkek at adamın arka bacaklarının betimlendiği alan kayıptır (Çiz. 8A). Stilize betimlenen sağ ellerinde yay, sol ellerinde ise ok tutarlar. Hafif yuvarlak ve yüksek başlığı dört köşeli desenler ile bezelidir ve tepesinde spiral kıvrımlı uzun bir keçi-boynuzu taşır. Sakalsızdır ve üst gövdenin omuz hizasında belirtilen ayrıntı ile giyimli oldukları anlaşılmaktadır. At adamın kanadı ön gövdenin alt çizgisinden başlar ve omuz hizasından üst gövdenin arkasına doğru yukarı yükselir. Kanadın sırt kısmı yuvarlak granül dizini ile oluşturulan şeritler ile bezelidir.

Kadın at adam ise betimlenen cinsel organı ve başında taşıdığı üst kısmı, üçgen biçimli üzerinde küre disk yerleştirilen silindirik şapka ile erkek at adamdan ayrılır (Çiz. 8B)⁵⁸. Bu şapkanın benzeri kanatlı at üzerinde betimlenen Altın-tepe tanrısının (Çiz. 2) başında da yer almaktadır. Üst gövdeleri giysili olan kadın at adamın kanadı diğer örnekte olduğu gibi, ön gövdenin hemen altından, omuz hizasını takip ederek yukarı doğru yükselmektedir. Kanadın sırt kısmı benzer şekilde yuvarlak granül dizini ile bir kuşak oluşturmaktadır. Stilize betimlenen sağ ellerinde yay, sol ellerinde ise ok tutan kadın ve erkek at adamlar ok atar pozisyonunda sahnede yer alan süvariler ile birlikte, aslan, kanatlı aslan ve keçileri avlarken resmedilirler.

Urartu sanatında yer alan diğer iki farklı tipolojiye sahip at adam betimlemeleri İsrail Müzesi'nde bulunan bir kemer üzerinde yer alır⁵⁹. Her iki figür de av sahnesi içerisinde resmedilir. Bunlardan ilkinin ön ayakları aslanpençesi şeklindedir (Çiz. 9)⁶⁰. Gövdelerinin arkası diğerleri gibi kanatlı at şeklinde betimlenmiştir ve sırtlarında eyer vardır. Sahnede önlerinde kovaladıkları aslan başlı, ön ayakları aslan, gövdesi kanatlı at olan karışık yaratıkları avlamaktadırlar. Öne uzattıkları sağ ellerinde Urartu tanrılarında ve savaş sahnelerinden bilinen umbo kalkanları, arkadaki ellerinde mızrak taşırlar⁶¹. Başlarında taşıdıkları yüksekçe oval başlığın tepesinde küreye yakın bir yükselti mevcuttur. Başlığın altından enseye doğru uzanan saçlar Urartu tanrı ve savaşçılarındaki gibi kıvrılarak oval sonlanır. Üst gövdeleri giyimli olan bu at adamların cinsiyetleri erkektir. Bellerinde yüksek kemer taşırlar. Kanatları ön gövdenin altından başlar ve omuz hizasından üst gövdenin arkasına doğru yükselir. Kanadın sırt kısmı yuvarlak granül şeridi, uç kısmı ise iki sıra halinde belirtilen tüylerle incelikli olarak betimlenmiştir. Kemer üzerinde bu sahnenin arka sırasında diğer erkek at adam betimlemeleri yer alır. Av sahnesi içerisinde ok ve yay kullanan at adamlar, başları at ve ya aslan olan, kanatlı at ve aslan karışımı karışık yaratıkları avlarken betimlenirler. At adamlar, başı at, üst gövdesi insan ve alt gövdesi kanatlı at şeklinde betimlenmiştir (Çiz. 10). Diğerlerinin aksine arka ayaklar

⁵⁷ Özgüç 1974, 850 vd. Fig. 108, Lev. 296a; Özgüç 1961, 279.

⁵⁸ Özgüç 1961, 258; Özgüç 1974, 850 vd. Lev. 301 a-b.

⁵⁹ Kellner 1991b, 156. no. 14; Wartke 1998, 159, Lev. 71.

⁶⁰ Bittel 1937, 18 vd. Lev. 14 a-b; Temiz 2019, TÇ. Kat. No: 12: Boğazköy kazısında bulunan ve Leiden Üniversite Koleksiyonunda yer alan pişmiş toprak at figürünün ayakları aslanpençesi şeklindedir. Sırtında iki parçadan oluşan eyeri ve koşumları detaylı betimlenen eser M.Ö. 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Aradaki zamansal farklılık bu eserler arasında bağlantı kurmayı zorlaştırır. Ancak, Boğazköy at figürü benzer düşünce ve sanat anlayışının Anadolu'daki varlığına tekil de olsa bir örnek teşkil etmesi nedeniyle önemlidir.

⁶¹ Belli 1998, 54, Çiz. 22-24, Karmir-Blur kazılarında tunçtan yapılan bu tip konik umbolar söğüt dallarından yapılmış kalkanlar üzerinde *in situ* olarak bulunmuştur.

aslanpençesi, ön ayaklar at toynağıdır. Baş hariç üst gövde diğer at adam betimlemelerinde olduğu gibi silahlı, avcı insan gövdesi olarak resmedilir. At başlı olarak betimlenen at adamların başı, birçok Urartu savaş sahnesindeki savaşçılar gibi geriye dönüktür. Kanat yapısı diğer at adamlar ile benzer şekilde betimlenmiştir.

Yukarıda anlatılan at adamların genel değerlendirmesini yaptığımızda bu betimlemelerin Urartu tanrı betimlemeleri ile yakından ilişkili oldukları anlaşılmaktadır. Taşıdıkları silahlar, başlıklar ve yer aldıkları av sahneleri ile tanrılar gibi savaşçı karakterleri ön plana çıkartılır. İsrail Müzesi örneğinde (Çiz. 9) at adamın sağ elinde taşıdığı umbo kalkan Yukarı Anzaf Kalesi'nde bulunan kalkan parçası üzerinde yer alan Urartu tanrılarının taşıdığı kalkanlar ile aynıdır. Urartu sanatında tepesinde güneş sembolü ya da disk bulunan başlıklar, tanrı ve dini sahnelerde yer alan rahiplerin başlıkları üzerinde mevcuttur⁶². Altıntepe at adamının başının üzerinde betimlenen kıvrımlı tek keçi boynuzu, Meher Kapısı yazıtında 5. sırada anılan ve Yukarı Anzaf Kalesi'nde bulunan tunç kalkanda resmedilen tanrı geçidi içerisinde 5. sırada yer alan Tanrı Turani'nin üzerinde durduğu farklı hayvan uzuvlarından oluşan kanatlı keçinin başı üstündeki tek kıvrımlı boynuz ile aynıdır⁶³. Keçi boynuzu atribütünün benzerini daha geç dönemde Yunan sanatında satyr betimlemelerinin başlarının üzerinde takip etmek mümkündür⁶⁴. Ayrıca bu betimlemeler satyrosların at adamlar ile olan hem şekilsel hem de düşünsel köken ortaklığı hakkında bilgi veren erken örnekleri oluşturmaktadır.

Kanatlı at adam betimlemeleri Yunan sanatında az görülmesine karşın, bu betimlemeler M.Ö. 7. yüzyılın sonu 6. yüzyılın başlarından itibaren Etrüsk ve Kuzey İtalya sanatında sıkça görülürler⁶⁵. Bu figürlerin savaşçı karakterlerini belirten kılıç, çift ağızlı balta ve mızrak gibi silahlarla birlikte gösterilmesi ikonografinin batı sanatına aktarılış yolunun bu dönemde, doğu ile ticari bağlantılar içerisinde olan K. İtalya ve Etrüskler vasıtası ile olduğunu düşündürmektedir.

Urartu sanatında erken at adam betimlemeleri; atı tanrı, insan ve diğer hayvanlar ile bütünleştiren yerel sanatçıların hayal gücünün zenginliğini gösteren en güzel örnekleri oluşturmaktadır. Ayrıca, Urartu tanrıları ve rahiplerinin giydiği başlıkları, onların simgelerini ve silahlarını taşımaları Urartu tanrıları ile olan bağlantılarını, inanç dünyasındaki yerlerini ve dini kimliklerini yansıtmaktadır.

3- At başlı adamlar

Urartu sanatında karşımıza çıkan at ile ilişkili bir diğer karışık yaratık at başlı adamlar, kanatsız olan tekil örneği oluşturur. Yukarıda bahsedilen Adana Arkeoloji Müzesi'nde korunan Dedeli buluntusu bir tunç kemer üzerinde yer alan bu karışık yaratıklar at başlı ve insan gövdelidirler (Çiz. 11). Üzerlerine uçları püsküllü, tek bacağı açıkta bırakan diz üstü kıyafet giymektedirler. Av sahnesi içerisinde tek dizleri üzerine yere çökerek ellerindeki yay ile kanatlı atları ve farklı hayvan uzuvları ile birleşen kanatlı keçileri avlarken resmedilirler⁶⁶. Sırtlarını hayat ağacına dayayan figürler ikişerli sıralar halinde ve dikey sütunda üç grup olarak betimlenmiştir. Kemer parçası Sarduri II Dönemi'ne M.Ö. (760- 730) tarihlendirilir⁶⁷.

⁶² Akurgal 1995, Lev. 51a-b, Şek. 181, Lev. 57c; Burney - Lawson 1958, 214, Fig. 2.

⁶³ Belli 1998, 53-56, Çiz. 22.

⁶⁴ LIMC V, I – II: 231. Hercl 329. Paris Louvre, CA 11069 (S4129) M.Ö. 475-450 yıllarına tarihlendirilen siyah figürlü amphora üzerinde, tepesinde kıvrımlı tek keçi boynuzu olan at başlı, atkuyruklu, çıplak satyr betimlemesi.

⁶⁵ Temür 2014, 68.

⁶⁶ Taşyürek 1975, 23. Fig.18 Res. 47 – 51. En.No. 26.1.1973; Seidl 2004, Uzun Lev. B 2 a-e, İkonografinin devamının anlatıldığı kemerin diğer parçaları Paris ve Berlin'de bulunmaktadır. Avlanan karışık yaratıklar arasında kanatlı boğalar, aslanlar ve sfenksler de yer alır; Kellner 1991a, 37. Nr. 63 Lev. 12; Kendall 1977, A47. Wartke 1998, 107. Res. 47.

⁶⁷ Seidl 2004, 167; Eichler 1984, 68. G 16; Kellner 1991a, 37. Nr. 63 Lev. 12.

At başlı karışık yaratıklar farklı uygarlık ve coğrafyalardan da bilinir. En erken örneği kökeni Mezopotamya'da Humbaba ve Mısır'da Bes'e dayanan Gorgo - Medusa efsanesidir. Batı mitolojisine Suriye – Kıbrıs yolu ile giren bu efsanenin geçmişi Yunanistan'da M.Ö. 7. yüzyıldan erkene gitmez⁶⁸. Betimlemeler efsane ile bağlantılı olarak, Perseus tarafından başının kesilmesi ve buradan fişkırın kandan Kyrsaor ve Pegasos'un doğuşunu konu alır⁶⁹. Bu ikonografi kanatlı at figürünün Yunan mitolojisine adaptasyonunun da bir tezahürüdür⁷⁰. Ayrıca Medusa'nın erken dönemde at biçiminde olduğu düşünülmektedir⁷¹. Ayrıca Paris- Luovre Müzesi'nden kabartmalı bir amphora üzerinde Gorgo'nun at gövdeli betimlemesi de mevcuttur⁷². Napel'den bir amphora üzerinde ise Medusa at başlı ve kanatlı kadın gövdeli olarak resmedilmiştir⁷³.

Yunan mitolojisinde at başlı insan gövdeli diğer bir karışık yaratık satyrlerdir. Satyrler bazen at başlı, atkuyruklu, at kulaklı ve çoğunlukla da keçi ayaklı olarak betimlenirler. Yunan sanatında Satyr betimlemeleri M.Ö. 7. yüzyılın 3. çeyreğinde başlar⁷⁴. Yaşlı tasvir edilenleri Silenos olarak anılır ve kökenleri Phrygia ve Lydia efsanelerine dayanır⁷⁵. At başlı insan gövdeli satyrlere iyi bir örnek, Louvre Müzesi'nden siyah figürlü bir Etrüsk vazosu üzerinde resmedilmiştir. Herakles sahnesi içerisinde betimlenen at başlı insan gövdeli bu satyr mevcut birçok benzer betimlemeden sadece biridir⁷⁶. Bu karışık yaratıkların doğulu bir tanrı olan Dionysos'un alayının önemli karakterleri arasında yer almaları da kökenlerini doğrular niteliktedir. Demir Çağı'nda Batı Akdeniz'in sadece Mezopotamya uygarlıkları ile değil, aynı zamanda Anadolu'da Urartu, Phrygia ve Yeni Hitit Şehir Devletleri ile olan sosyal, kültürel, ticari ve ekonomik bağlantıları onların sanatsal yeni düşünceler ile tanışmalarına ve bu birikimi kendilerine özgü bir şekilde yorumlayarak devam ettirmelerine olanak sağlamıştır⁷⁷.

4- Kanatlı at, insan ve boğa birleşimi karışık yaratıklar

Kanatlı atın hayvan ve insan uzuvlarının birleşmesi ile oluşturulan bir diğer örneği Münih, PS'de parçalar halinde bulunan kemer üzerinde, farklı birçok karışık yaratığın oluşturduğu geçit sahnesi içerisinde yer alır. Hayvan ve insan uzuvlarının birleşiminden oluşan birbirinden farklı karışık yaratıkların yer aldığı sahnede iki ayrı sıra içerisinde iki farklı at ile ilişkili betimleme mevcuttur. Bunlardan ilk figürün arka ayakları insan ayağı, kuyruğu boğa, gövdesi de kanatlı at olarak betimlenmiştir (Çiz. 12A)⁷⁸. Arkada yer alan kanat yapısı iki parçadan oluşur. İlk kısım göğüs hizasının önünde yukarı doğru uzanır. Arkadaki kanadın ikinci parçası sırtın arkasında yukarı doğru yükselir. Önde yer alan kanat sırtında, granül dizini bezeme yer alır.

Diğer sırada yer alan kanatlı atlar ise bazı sahnelerde sadece arkada tek ayağı insan ayağı diğeri at toynağı olarak betimlenmiştir (Çiz. 12B 1-2). Ön ayakları at toynağı olan figür gallop pozisyonundadır. İki kanatlıdır ve kanat sırtında granül dizini bezeme yer alır. Granül dizini

⁶⁸ Mezopotamya ve Mısır kökeni için bk. Hopkins 1934, 345vd; At başlı Gorgo bk. Malten 1914, 182-184 Res. 4-5; Medusa'nın başından Pegasos'un doğumu için bk. Malten 1925, 155 vd. Res. 64; Karageorghis 2000, 204. Res. 301.1.; Esin 2004, 259 vd. res. 334: Eski Türk sanatında benzer betimlemeler at cini olarak tanımlanmaktadır.

⁶⁹ Hes. *Theog.* 280-285.

⁷⁰ Temür 2014, 19.

⁷¹ Malten 1914, 184, Res.6.

⁷² Malten 1914, 182, Res. 3.

⁷³ Malten 1914, 182 vd. Res. 6.

⁷⁴ LIMC VIII: I-II, 1132 Res.29c.

⁷⁵ Preller 1860, 574-76.

⁷⁶ Benzerleri için bk. Gaultier 2003, 76, Lev. 40 - 41 CP 11069; LIMC V, I – II: 231. Heracle 329. Siyah figürlü amphora üzerinde, tepesinde boynuzu olan at başlı, kuyruklu, çıplak satyr betimlemesi M.Ö. 480-470 yıllarına tarihlenmektedir.

⁷⁷ Temür 2016, 6 vd.

⁷⁸ Seidl 2004, 155, Res. 110, Lev. 53; Kellner 1991a, 35, no. 46, Lev. 11.

kuyruğun üst ve en alt kısmında da mevcuttur. Önde yer alan kanatlar iki uzun tüy sırası ile bezelidir. Her iki kanatlı atın uzuvları çizgisel betimlenmiştir. Eser Menua Dönemi'ne tarihlendirmektedir⁷⁹.

Yunan sanatında at ile ilişkili karışık yaratıklardan Kentaurların ön ayakları bazen insan ayağı şeklinde betimlenir. Olympia'dan bir bronz eser üzerinde⁸⁰, Assos Athena Tapınağı arşitrav frizi kabartmaları üzerinde⁸¹ insan ayaklı kentaur betimlemelerinin erken örnekleri görülmektedir.

5- Kanatlı at, balık ve insan birleşimi karışık yaratıklar

Urartu sanatında resmedilen diğer bir at ile bağlantılı karışık yaratık Kudüs, BML'de bulunan bir parçası üzerinde farklı karışık yaratıklardan oluşan geçit sahnesi içerisinde yer alır. Figürün ön gövdesi kanatlı at, arka gövdesi balık şeklindedir (Çiz. 13). Mevcut iki ayağı insan ayağı şeklinde betimlenmiştir. Kanat yapısı Çiz. 12A'nın kanat yapısı ve bezemesi ile aynıdır⁸². Önde yer alan kanat, iki sıra uzun tüy ile ve sırt kısmı granül dizini ile bezelidir. Granül dizini boyun ve arka kanatta da mevcuttur. Arkada balık gövde yatay bir hat ile ikiye bölünmüştür ve üst kısım balık pulları ile bezelidir. Kuyruk yapısı birbirini tekrarlayan iki tüy sırasından oluşur. Yazıtlı örnekler ışığında Urartu tunç eserlerin kapsamlı çalışmasını yapan Seidl bu eseri Menua Dönemi'ne tarihlendirilmektedir⁸³.

Kanatlı at, balık ve insan uzuvlarının birleşmesinden oluşan bu karışık yaratıklar bilinen en erken ve özgün örneklerdir. Benzer şekilde balık gövdesinin keçi başı, sfenks ve aslan ön gövdesi ile birleşen farklı betimlemeleri de vardır⁸⁴. Mezopotamya sanatında balık gövdeli keçi, aslan ve insan betimlemeleri mevcuttur⁸⁵. Ancak balık, insan ve kanatlı atın birleşmesi; düşünce, hayal gücü ve betimleme tarzı olarak Urartu sanatının özgün kimliğini yansıtmaktadır. Nitekim M.Ö. 6. yüzyılda Yunan mitolojisine giren ve bir doğuş efsanesi olmayan, gövdesinin yarısı kanatlı at, yarısı balık şeklinde tasvir edilen Hippokamposlar için Urartu balık gövdeli karışık yaratıklar erken örnekleri oluşturmaktadır. Yunan sanatında Louvre Müzesi'nden bir mühür üzerinde, arka bacakları insan, kuyruğu balık olan kanatlı at motifi bu betimlemelerin erken örnekleri arasında yerini alır⁸⁶. Batı Anadolu'da ise M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Uşak Müzesi'nden, ön gövde kanatlı at, arkası balık şeklinde betimlenen altın broş kanatlı at ve balık gövdeli karışık yaratıklara güzel bir örnektir⁸⁷.

6- Kanatlı at, kuş, insan ve aslan birleşimi karışık yaratıklar

İsrail Müzesi'nden iki parça halinde bulunan kırık tunç kemer parçasının biri üzerinde iki farklı tipte karışık yaratık yer alır. Kırık kemer parçasının biri üzerinde at toynağı şeklinde iki ayaklı, ön gövdesi kanatlı at, arka gövde kuş olan üç figürden oluşan bir betimleme sırası mevcuttur (Çiz. 14A)⁸⁸. İlk parçada ayaklar at toynağı şeklindedir. Kuyruk iki sıra yatay kuşak ile bölünmüştür. Kuşaklar arası yuvarlak granül dizini ile bezelidir. Kemerin diğer kırık parçasında yer alan sırada ise figürlerin ayakları aslanpençesi şeklindedir ve sahnede arkasında yer alan aslan figürünün pençesi ile aynıdır. Kolları ise insan kolu şeklinde betimlenmiştir (Çiz.

⁷⁹ Seidl 2004, 158. 161.

⁸⁰ LIMC V:1-2, 888. Kaineus 61. Eser M.Ö. 7. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir; LIMC V.1-2, 889. Kaineus 70. M.Ö. 530 yıllarına tarihlenen siyah figürlü bir hydria üzerinde resmedilirler.

⁸¹ Boardman 1970, 179, Res.216. 1,5.

⁸² Kellner 1991a, 35, no. 51, Lev. 13.

⁸³ Seidl 2004, 155, 161, Res. 110, Lev. 53; Kellner 1991b, 156, Fig. 3: Kellner 9. grup olarak değerlendirdiği eseri M.Ö. 780-750 yıllarına tarihlendirmektedir.

⁸⁴ Kellner 1991a, Lev.13, Res. 51; Seidl 2004, 75, Res. 35.

⁸⁵ Black - Green 2003, 64 vd.

⁸⁶ Boardman 1970, 187, Res. 429.

⁸⁷ Özgen - Öztürk 1996, 162, Res. 112

⁸⁸ Kellner 1991a, 45 vd. no. 106, Lev. 30. İsrail Müzesi En. No. 71.78254.

14B-C). Av sahnesi içerisinde betimlenen figürler ellerinde gerdikleri yay ve oku taşırlar. Eserin tarihlendirilmesinde farklı görüşler vardır. Kellner stil özelliklerine göre 4. grup olarak değerlendirdiği İsrail Müzesi'ndeki bu eseri M.Ö. 740-640 yıllarına tarihlendirir⁸⁹. Urartu'nun yazıtlı eserler ışığında tunç eserlerin kapsamlı çalışmasını yapan Seidl eseri, Rusa I. Dönemi'ne (M.Ö. 730-713) tarihlendirir⁹⁰.

Urartu sanatında at ve kuş birleşimi bu karışık yaratıklar büyük olasılıkla kökenini kanatlı attan alır ve batı sanatının M.Ö. 6. – 5. yüzyıllara tarihlenen vazo ve plastik eser repertuvarına Hippalektryon olarak aktarılan mitolojik karakterlerin erken örneklerini oluşturur. Ancak, Hippalektryonların öncülü olarak ileri sürülen en erken örnek, Girit Herakleion'undan bir askostur⁹¹. M.Ö. 850-800 yıllarına tarihlenen bu tekil eser ile Hippalektryon arasında kurulmaya çalışılan benzerlik oldukça zorlayıcı olmanın yanı sıra zamansal olarak da bir süreklilik arzetmez⁹². M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen erken örneklerde ise Urartu örneklerine benzeyen detaylar mevcuttur. Korint'ten iki aryballos üzerinde yer alan siyah figürlü sahnede hippalektryonlar at toynaklı ve iki ayaklıdır⁹³. Kısa ve düz sonlanan kuyrukları üzerinde Çiz. 14A'dakine benzer birbirine paralel iki bant bezemesi yer alır. Yunan sanatında en erken M.Ö. 600'den sonra görülmeye başlayan Hippalektryonların işlevi ve kökeninin belirsiz oluşu da kaynağının farklı bir coğrafyadan olduğunu kanıtlar niteliktedir.

7- Kanatlı at, grifon ve insan birleşimi karışık yaratık

Yukarı Anzaf Kalesi'nde bulunan bir mühür üzerinde grifon başlı, kanatlı at gövdeli, insan kollu karışık bir varlık betimlemesi yer alır. Karışık yaratık elinde situla tutmaktadır (Çiz. 15)⁹⁴. Mühür üzerinde *Lvaşuli* yazılıdır. Kralın yetkisini taşıyan *Lvaşuli* mührünün M.Ö. 7. yüzyılda Urartu'nun eski gücünü kaybetmeye başladığı dönemde kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir⁹⁵. Urartu sanatındaki bu tekil betimleme, M.Ö. 7. yüzyıl ile birlikte kanatlı at ile ilişkili karışık yaratıklara yeni ve farklı bir form kazandırıldığını göstermektedir.

8- Kanatlı at ve Aslan birleşimi karışık yaratıklar

Kanatlı at gövdeli karışık yaratıkların diğer bir örneği yukarıda bahsettiğimiz üzere İsrail Müzesi'nden bir tunç kemer parçası üzerinde yer alır⁹⁶. Kemerin korunan bölümü, beş farklı karışık yaratığın dizildiği dikey sıralardan oluşur. Bu dizinlerden biri üzerinde aslan başlı, aslan ayaklı, kanatlı at gövdeli ve at kuyruklu dört karışık yaratık kemerin kırık bölümüne kadar alt alta sıralanmıştır (Çiz.16). Kanatlı atın gövdesinde erkek cinsel organı belirtilmiştir. Figürün kanat yapısı üç tüy sırasından oluşur ve sırt kısmında diğer kanatlı at gövdelerinin kanatlarındaki gibi granül dizini şeridi yer alır. Av sahnesi içerisinde betimlenen karışık yaratıklar, arka sırada yer alan eli mızraklı at adamlar tarafından kovalanmaktadır. Sırtlarında at adamlarda olduğu gibi iki parçadan oluşan eyer bulunmaktadır. Ön sağrılarına ve sırtlarına saplanan birer mızrak avlandıklarını göstermektedir.

9- Aslanpençeli kanatlı atlar

Yukarıda bahsedilen İsrail Müzesi'nden tunç kemer parçası üzerinde bir diğer karışık yaratık daha yer alır. Betimlemelerin iyi korunmuş olduğu tunç kemer parçasının kırık ve eksik bölümünde, figürün gövdesinin sadece ön kısmı sağlam durumdadır. Arka ayakları ve gövdesi eksiktir. Av sahnesi içerisinde yer alan figürler, başları arkaya dönük yay kullanan at adamlar

⁸⁹ Kellner 1991b, 147, no.7a-b.

⁹⁰ Seidl 2004, 163, Lev. 56 b-c.

⁹¹ LIMC V: I-II, 429. No.41, 431.

⁹² Coldstream - Catling 1996, Lev. 86, Mezar Q, 115.

⁹³ LIMC V: I-II: 429, Res. 33-34.

⁹⁴ Belli - Salvini 2003, 145 vd. Fig. 4-12, YAK 2002 5.CB An-1.

⁹⁵ Çifçi 2017, 296 vd.

⁹⁶ Kellner 1991b, 156, no. 14 (İsrail Müzesi, env. no. 88.42.156); Wartke 1998, 159, Lev. 71.

tarafından avlanırken betimlenirler⁹⁷. Baş ve gövde kanatlı at olarak betimlenen figürün ön ayakları aslan bacağı ve pençesi olarak resmedilmiştir (Çiz.17). Kanatlı at gövdesinde erkek cinsel organı belirtilmiştir. Boyunlarında ve sağrılarında avlandıklarını gösteren oklar vardır. Sırtlarında sahnede yer alan diğer karışık yaratıklar gibi iki parçadan oluşan eyer taşırlar. Kanat yapısı iki tüy sırasından oluşur ve sırt kısmında diğer kanatlı at gövdelerinin kanatlarındaki gibi granül dizini şeridi yer alır. Bu bezeme alnın önüne düşen kâkülün uçlarını da süslemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Urartu sanatında ve mitolojisinde karışık yaratıkların at özelinde kategorize edilmesi, at ile ilişkili karışık yaratıkların kökeninin ve sürekliliğinin irdelenebilmesi için önemlidir. Bu bağlamda Anadolu inanç dünyasında atın varlığı, Orta Tunç Çağın başından itibaren gerek yazılı kaynaklarda, gerekse maddi kültür kalıntıları ile doğrulanmaktadır⁹⁸. Tunç Çağ Anadolu atlı tanrıların sürekliliğini ve değişimini Demir Çağ'da Urartu sanatında takip etmek mümkündür⁹⁹. Bununla birlikte, at ile ilişkili karışık yaratıkların en erken ve en önemli formunu kanatlı at oluşturmaktadır. Anadolu'nun yanı sıra Mezopotamya, Klasik Batı mitolojisi ve sanatında önemli yere sahip kanatlı atın kökeni yerel Anadolu dinlerine dayanır. Hitit hiyeroglifleri üzerine yapılan çalışmalar Hattuşa'da Fırtına Tanrısı *piḫaššašši*'in Grekçe *πῆγασος* ile aynı anlama geldiğini kanıtlamıştır¹⁰⁰. Yıldırım ve gök gürültüsünün birleşmesinin bir tezahürü olan *piḫaššašši* Fırtına tanrısının Luvi ülkesindeki en önemli yerel formunu oluşturmaktaydı¹⁰¹. Luvi Fırtına tanrısı *piḫaššašši*'nin sıfatı olan şimşek ve gök gürültüsü Hesiodos'ta Pegasos'un taşımakla görevli olduğu Zeus'un yıldırım ve şimşegi ile ilişkilendirilerek antik batı edebiyatına ve sanatına adapte edilmiştir¹⁰². Hitit hiyeroglif yazıtlarında anılan kanatlı atın en erken maddi kültür kanıtlarına, Hitit İmparatorluk Dönemi yerleşimi Tell Ahmar'dan¹⁰³ bir kabartma üzerinde ulaşılır. Bu süreklilik Demir Çağ ile birlikte, Kargamış'tan M.Ö. erken 10. yüzyıla tarihlenen bir orthostat üzerinde¹⁰⁴ devam eder. Bununla birlikte Batı sanatında ortaya çıkan tasvirleri M.Ö. 7. yüzyıldan önceye gitmez ve bu betimlemelerin en erken Korinth seramikleri üzerinde yer alması bu tanışmanın ilk Korinth'de başladığını göstermektedir¹⁰⁵. Maddi kültür verileri, Pegasos'un Batı sanatına olan yolculuğunun, Urartu, Phrygia, Batı Anadolu'da İonia ve Rodos aracılığı ile olduğunu kanıtlamaktadır¹⁰⁶.

At ile ilişkili karışık yaratıklar; Anadolu'da başlayan, Klasik Batı mitolojisinde Pegasos'tan, İslamiyet'te Hz. Muhammed'i Miraç'a taşıyan Burak'a kadar, günümüzün din, kültür ve edebiyatında da sürekliliği ve yaygınlığı ile önemli bir anlatıma sahiptir. Bu çalışmada Urartu sanatında dokuz farklı karışık yaratık tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde en erken karışık yaratık betimlemesi, kanatlı attır. Tekil örneği oluşturan at başlı adam hariç diğer karışık yaratıkların hepsinin kanatlı at ile bağlantılı olması bu ikonografinin, kanatlı attan köklendiğini kanıtlamaktadır. Çoğunlukla dini, mitolojik av ve geçit sahnelerinde yer alan bu betimlemeler; at, kanatlı at, insan ve farklı hayvan uzuvlarının birleşmesinden oluşur. Yer aldıkları kompozisyonlar dikkate alındığında at ile ilişkili karışık yaratıklar; tanrıları taşıyan, tanrılar veya diğer karışık yaratıklar tarafından avlanan ya da onları avlayan kutsal sahnelerde resmedilirler. Farklı ve tekil ikonografi, hayvanların efendisi sahnesinde yer alır. Bu çeşitlilik, at ile ilişkili

⁹⁷ Kellner 1991, 156 no. 14.

⁹⁸ Tunç Çağ atlı tanrıları için bk. Otten 1953, 64 vd.; Özgüç 1965, 25 -26; Haas 1994, 412-418; Temiz 2019, 27-29.

⁹⁹ Urartu atlı tanrıları için bk. Temiz 2019, 74 - 77.

¹⁰⁰ Bossert 1953, 333; Hutter 1995, 93; Haas 1994, 326; Singer 2005, 560 vd.

¹⁰¹ Hutter 2003, 223.

¹⁰² Hes. *Theog.* 285-287; Hutter 2010, 202, 237; Hutter 2003, 223.

¹⁰³ Malten 1925, 143 vd. Res. 38.

¹⁰⁴ Gilibert 2011, 165, Carchemish 42 (Anadolu Medeniyetleri Müzesi: env. no. 72+).

¹⁰⁵ Temür 2014, 105.

¹⁰⁶ Temür 2014, 103.

karişik yaratıkların inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olduklarını kanıtlamaktadır. Ayrıca, betimlemelerin yer aldığı materyaller ve buluntu yerleri yönetici sınıf ile doğrudan ilişkilidir.

Klasik Yunan mitolojisine kanatlı at: Pegasos, at adam: Kentauros, kanatlı at ve kuş birleşimi karişik yaratıklar: Hippalektryon, kanatlı at, balık ve insan birleşimi yaratıklar: Hippokamos olarak aktarılmaktadır. Bununla birlikte Urartu sanatında cinsiyetleri belirtilen kadın ve erkek at adamlar, erken örnekleri Asur sanatında ortaya çıkan betimlemelerden farklıdır ve Urartu sanatının özgün stil ve ikonografisini sunar. At adamların taşıdıkları giysi, silah ve sembolleri de Urartu tanrıları ile ilişkili dini kimliklerini nitelemektedir.

Düşünce ve hayal gücü toplumların inanç, kültür ve sanatını şekillendiren etkin motivasyonlardır. Bu bağlamda ortaya çıkan eserler onların özgün kimliklerini yansıtır. Urartu sanatında görülen ve köklerini yerel Anadolu dinlerinden alan at ile ilişkili karişik yaratıkların farklı coğrafyalara ve kültürlere aktarılıp aktarılmadığı ya da nasıl aktarıldığı arkeolojinin gelecekte, yeni veriler ışığında cevaplaması gereken sorular arasındadır. Ancak yine de, mevcut bilgiler çerçevesinde konu ile ilişkili fikirler öne sürülebilir. Yunan yazılı kaynaklarında bahsedilmese de arkeolojik buluntular içerisinde, Yunanistan'da M.Ö. 8. ve 7. yüzyılda doğu kültür etkilerinin artarak önem kazandığını belirten Burkert, Yunanistan'da kutsal alanlarda doğudan gelen ticari malzemelerin düzenli olarak arttığını ve Yunan tasvir stilinde doğu sanatı motiflerinin dönüştürülerek ve taklit edilerek temel değişime uğradığını aktarmaktadır¹⁰⁷. Kùltürler arasında oluşan teknolojik, sosyal ve sanatsal etkileşim sürecinin hazırlanmasında, ticari ve ekonomik faaliyetlerin yanı sıra hiç kuşkusuz savaşlar ile göçler de önemli rol oynamıştır. Geç Tunç ve Demir Çağ boyunca Doğu ve Batı arasındaki ticareti faaliyetler Doğu Akdeniz limanları vasıtası ile gerçekleşmekteydi. Bunlar arasında Doğu Akdeniz'in kuzeyinde, Anadolu'nun güneydoğusunda Tell Tayinat¹⁰⁸ ve Almina yerleşkeleri ticari kimliğe sahip başlıca önemli merkezler arasındadır. Sabuniye Höyük¹⁰⁹ yakınında ve Demir Çağı'nda önemli bir liman olan diğer kent Al Mina, Hatay'ın Samandağ ilçesi yakınlarında Asi Nehri'nin denize döküldüğü kıyıda yer alır. Al Mina, doğu mallarının batıya gönderildiği bölgenin diğer önemli ticari merkezlerden biriydi¹¹⁰. Bu bağlamda Urartu mallarının batıya aktarıldığı ticari rotanın Akdeniz ve Karadeniz üzerinden olduğu düşünülmektedir. Ticari malzemelerin Karadeniz'de Sinop ve Trabzon Yunan kolonileri aracılığı ile Akdeniz'de ise Van – Kargamış, K. Suriye kıyılarında Al Mina – Rodos – Korinth üzerinden İtalya yarımadasına ulaştığı düşünülmektedir¹¹¹. Ayrıca ticari ve kültürel bağlantının diğer bir koridoru, Orta Anadolu'da Phrygia üzerinden B. Anadolu ve Ege Adalarına Urartu mallarının kara yolu ile ulaştığıdır. Nitekim Samos Heraion'unda bulunan Urartu ve Phrygia'ya ait ithal malzemeler önemli bir yer tutmaktadır¹¹². Phrygia ithal malzemeleri arasında M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilen iki adet kanatlı at betimlemeli tunç plaka bu sürece iyi birer örnektir¹¹³. Bununla birlikte, Urartu'nun Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de bulunan Yeni Hitit şehir devletleri üzerinde hâkimiyet çabası ve Yeni Asur'a karşı bölgenin ticari ve ekonomik kaynaklarını ele geçirme mücadelesi yazılı kaynaklar ile

¹⁰⁷ Burkert 1992, 14 vd.

¹⁰⁸ Denel - Harrison 2018, 364; Harrison 2013, 104 vd.

¹⁰⁹ Smith 1942, 89 vdd; Pamir 2013, 183 vd.

¹¹⁰ Pucci 2019, 194, 296 vd; Burkert 1992, 11 vd. 23; Kantor 1962, 93; Roebuck 1959, 62 vd.; Dunbabin 1957, 24 - 28, 62; Smith 1942, 99.

¹¹¹ Richardson 1962, 160. 173. 181. 184. 191; Maxwell – Hyslop 1956, 150 vd. 160 vd; Kantor 1962, 93; Dusinger 2002, 22.

¹¹² Jantzen 1972, 48 - 55, 76 - 80.

¹¹³ Jantzen 1972, 53, 55, Lev. 49. B185, B446; Phrygia kaya anıtları üzerinde Urartu etkileri bk. Işık 1987, 163 - 178.

aktarılmasına karşın, maddi kültür kalıntılarının tartışmalı ve yetersiz olduğuna dair görüşler de mevcuttur¹¹⁴.

Batı sanatındaki değişimin M.Ö. 9. yüzyıl sonundan itibaren, ekonomik-ticari ilişkilerin yanı sıra Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz kıyı şehirlerine saldırgan bir politika uygulayan Yeni Asur'un işgal ettiği topraklardan batıdaki merkezlere göçen sanatçılar ile başladığı düşünülmektedir¹¹⁵. Ayrıca, M.Ö. 7. yüzyılın 2. yarısı ile birlikte çöküşe geçen Urartu Devleti'nin yüzyılın sonlarında yıkılması, merkezi otoritenin yokluğu ile başlıya güvenlik sorununun getirdiği karışık atmosfer, sanatçı ve zanaatkarların göçe zorlanmış olabileceklerini akla getirir. Savaşlar ve siyasal kargaşa nedeniyle güvenli ortamın ortadan kalktığı ve demografik yapının değiştiği¹¹⁶ Urartu Devletlerinin çöküş sürecinde; M.Ö. 7. yüzyıl sonlarına doğru bu göçlerin devam ettiği, bu dönemden itibaren Doğu sanatında bilinen ancak Yunan sanatında ilk kez ortaya çıkan motif ve ikonografilerin varlığı ile de desteklenmektedir¹¹⁷. Nitekim benzer tarihi göç süreci Anadolu'da Pers istilası sonrası İonia'dan Yunanistan'a göçen sanatçılarla da tekrarlanmıştır¹¹⁸. Demografik yapıyı tetikleyen savaşlar ile göçlerin kültürler arası iletişimde ve etkileşimde oynadığı rol dikkate değerdir.

Sonuç olarak, makalenin konusunu oluşturan benzer betimlemelerin Orientalizan Dönem ile birlikte batı sanatında ortaya çıkışı, yeni ev sahiplerinin kültürlerinde bu ikonografilerin yeniden şekillenip, zenginleşerek varlıklarını geleceğe aktardıklarını bize düşündürür. Konumuza dâhil olan at ile ilişkili karışık yaratıklar kapsamında Urartu, sanat eserleri, ikonografileri ve sanatçıların hayal gücü farklı coğrafya ve uygarlıklara ticari malzeme olarak ya da göçler vasıtası ile taşınmış olmalıdırlar. Ancak, kesin bir sonuca ulaşabilmemiz için gelecekte edineceğimiz daha fazla kanıt gereksinim vardır. Bu çalışmada, sadece Anadolu'da değil aynı zamanda Mezopotamya ve Klasik Batı mitolojisinde de önemli bir yere ve sürekliliğe sahip at ile ilişkili karışık yaratıkların Urartu sanatında yer alan özgün ikonografi ve kronolojileri ele alınmış, böylelikle Anadolu kültür tarihine ve gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya yazar %100 katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akgün, R.G. 2018, "The Fall of the Urartu Kingdom", A. Çilingiroğlu - K. Köroğlu - Z. Çulha - G. Öncü (eds.), *URARTIANS: A Civilization in the Eastern Anatolia*, Symposium I, 13-15 Kasım 2014, İstanbul, İstanbul, Rezan Has Müzesi, 65-87.
- Akurgal, E. 1995, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, Net Turistik Yayınlar A.Ş.
- Belli, O. 1998, *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli, O.-Salvini, M. 2003, "Two Clay Documents from Upper Anzaf Fortress Near Van", *SMEA*, 45(2), 141 - 152.
- Bittel, K. 1937, *Boğazköy: Die kleinfunde der Grabungen 1906-1912*, Leipzig, Heinrich.
- Black, J.-Green, A. 2003, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, London, The British Museum Press.

¹¹⁴ Çifçi 2018, 217 - 226; Çifçi 2017, 156 - 169.

¹¹⁵ Burkert 1992, 21 - 22; Magness 2001, 97 vd.; Demir 2014, 113.

¹¹⁶ Akgün 2018, 74 - 79.

¹¹⁷ Burkert 1992, 25.

¹¹⁸ Nováková vd. 2018, 440 vd.

- Boardman, J. 1970, *Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Late Classical*, New York, Abrams.
- Boardman, J. 2001, *Yunan Heykeli: Arkaik Dönem*, (Çev. Yaşar Ersoy), İstanbul, Homer Kitapevi.
- Bossert, H.T. 1953, “Die phönizisch-Hethitischen Bilinguen vom Karatepe”, *JbKleinasF*, 2 (5), 293 - 339.
- Burkert, W. 1992, *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age* (İngilizce Çev. M. E. Pinder ve W. Burkert), Cambridge, Harvard University Press.
- Burney, C.A. - Lawson, G. R. J. 1958, “Urartian Reliefs at Adilcevaz, on Lake Van, and a Rock Relief from the Karasu, near Birecik”, *AnSt*, 8, 211 - 218.
- Çambel, H. - Özyar, A. 2003, *Karatepe-Aslantaş: Azatiwataya: Die Bildwerke*, Mainz am Rein, Von Zabern.
- Coldstream, J.N. - Catling, H.W. 1996, *Knossos North Cemetery Early Greek Tombs*, Vol. I. The British School at Athens, London.
- Crüsemann, N.-Janssen Kim, M. 2007, “Von Flügelpferden, Kentauren und Anderen Mischwesen: Das Pferd als Begleiter der Götter und mythisches Wesen”, A. Wiczorek - M. Tellenbach (eds.), *Pferdestärken - Das Pferd bewegt die Menschheit*, Darmstadt, Verlag Philipp von Zabern, 87-98.
- Çavuşoğlu, R. 2002, *Urartu Kemerleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Çavuşoğlu, R., Gökçe, B., Işık, K. 2014, “The Craftsmen and Manufacturers in the Urartian Civilization”, *ANATOLICA XL*, 23 - 45.
- Çifçi, A. 2018, “Urartian Kingdom and Trade: A Critical Review”, A. Çilingiroğlu - K. Köroğlu - Z. Çulha - G. Öncü (eds.), *URARTIANS: A Civilization in the Eastern Anatolia*, Symposium I, 13-15 Kasım, İstanbul, İstanbul, Rezan Has Müzesi, 215 - 235.
- Çifçi, A. 2017, “The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom”, *Culture and History of the Ancient Near East*, Volume: 89, Boston, Brill.
- Çilingiroğlu, A. 2020, “Urartu Dini”, K. Köroğlu - E. Konyar (eds.), *Urartu: Doğu'da Değişim*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 134 - 146.
- Demir, M. 2014, *Lidyalılar, Mythos'tan Logos'a*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Denel, E.-Harrison, T.P. 2018, “Neo Assyrian Tayinat”, K. Köroğlu - S. F. Adalı (eds.), *The Assyrians: Kingdom of the God Assur from Tigris to Taurus*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 364 - 379.
- Dunbabin, T.J. 1957, *The Greeks and their eastern neighbours: studies in the relations between Greece and the countries of the Near East in the eighth and seventh centuries B.C.*, London, The Society for the Promotion of Hellenic Studies.
- Dusinberre, E. 2002, “An Excavated Ivory from Kerkenes Dağ, Turkey: Transcultural Fluidities, Significations of Collective Identity, and the Problem of Median Art”, *Ars Orientalis*, 32, 17 - 54.
- Eichler, S. 1984, *Götter, Genien und Mischwesen in der urartäischen Kunst*, Berlin, Reimer.

- Esin, E. 2004, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi
- Gaultier, F. 2003, *Corpus Vasorum Antiquorum*: France fascicule 39, Musée du Louvre fascicule 26. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.
- Gilibert, A. 2011, *Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance*, Berlin, Walter de Gruyter.
- Gökçe, B. 2016, "Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-kültürel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI (2), 421 - 444.
- Gökçe, B. 2017, "Urartu Krallığı'nda Din Görevlileri", *Bellekten*, LXXXI (290), 23 - 66.
- Grimal, P. 2012, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi.
- Gropp, G. 1981, "Ein Pferdegeschirr und Streitwagen aus Urartu", *Iranica Antiqua*, 16, 95 - 123.
- Haas, V. 1994, *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden, Brill.
- Harrison, T. P. 2013, "Landscapes of Power: Neo-Hittite Citadels in Comparative Perspective", N. Ergin - S. Redford (eds.), *Cities and Citadels in Turkey: From the Iron Age to the Seljuks*, Leuven, Peeters, 97 - 114.
- Hesiodos, 1991, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları* (Çev. S. Eyuboğlu ve A. Erhat), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Herodotos, 2004, *Herodot Tarihi*, (Çev. M. Ökmen), İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros, 1967, *İlyada* (Çev. A. Erhat ve A. Kadir), İstanbul, Sander Kitapevi.
- Hopkins, C. 1934, "Assyrian Elements in the Perseus-Gorgon Story", *AJA* 38 (3), 341 - 358.
- Hutter, M. 1995, "Der luwische Wettergott piḫaššašši und der griechische Pegasos", M. Ofitsch - F. Lochner von Hüttenbach (eds.), *Studia onomastica et indogermanica: Festschrift für Fritz Lochner von Hüttenbach zum 65. Geburtstag*, Graz, Leykam, 79 - 97.
- Hutter, M. 2003, "Aspects of Luwian Religion", H. C. Melchert (ed.), *The Luwians*, Leiden, Brill, 211-280.
- Hutter, M. 2010, "Luvi Dininin Nitelikleri", H. C. Melchert (ed.), *Luviler Anadolu'nun Gizemli Halkı* (Çev. B. Baysal ve Ç. Çidamlı), İstanbul, Kalkedon Yayınları, 193 -248.
- Işık, F. 1987, "Zur Entstehung der phrygischen Felsdenkmäler", *AnSt*, 37, 163 - 178.
- Jantzen, U. 1972, *Ägyptische und orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*, Bonn, Rudolf Habelt Verlag.
- Kantor, H.J. 1962, "A bronze plaque with relief decoration from Tell Tainat", *JNES*, 21 (2), 93 - 117.
- Karageorghis, V. 2000, *Ancient Art from Cyprus*, New York, The Metropolitan Museum of Art.
- Kellner, H.J. 1991a, *Gürtelbleche aus Urartu*, Stuttgart, F. Steiner.
- Kellner, H.J. 1991b, "Utilitarian and Votive Armor: Grouping and Dating of Bronze Belts", R. Merhav (ed.), *Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E*, Jerusalem, The Israel Museum, 142 - 162.
- Kendall, T. 1977, "Urartian art in Boston: Two bronze helts and a mirror", *Boston Museum Bulletin*, 75, 26 - 55.

- Layard, A.H. 1853, *The monuments of Nineveh: from drawings made on the spot*, London, J. Murray.
- LIMC, International Foundation 1984, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Vol. V, VII, VIII 1 – 2*. Artemis, Zurich.
- Magness, J. 2001, “A Near Eastern ethnic element among the Etruscan elite?”, *EtrStud*, 8 (1), 79 - 118.
- Malten, L. 1914, “Das Pferd im Totenglauben”, *JDI*, 29, 179 - 256.
- Malten, L. 1925, “Bellerophontes”, *JDI*, 40, 121 - 160.
- Maxwell-Hyslop, K.R. 1956, “Urartian bronzes in Etruscan tombs”, *Iraq*, 18 (2), 150 - 167.
- Moortgat, A. 1967, *Die Kunst des Alten Mesopotamien: die klassische Kunst Vorderasiens*, Köln, DuMont Buchverlag.
- Nováková, L. - Hrnčiarik, E. - Daňová, M. 2018, “Equestrian Statues in Antiquity: City, People, Monuments”, *Studia Historica Nitriensia*, 22 (2), 434 - 455.
- Otten, H. 1953, “Pirva: der Gott auf dem Pferde”, *JbKleinasF*, 2, 62–73.
- Özgen, İ.-Öztürk, J. 1996, *The Lydian Treasure: Heritage Recovered*, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özgüç, N. 1965, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, N. 1974, “The Decorated Bronze Strip and Plaques from Altintepe”, E. Akurgal - U. B. Alkim (eds.), *Mansel'e Armağan II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 847 - 860.
- Özgüç, T. 1961, “Altintepe Kazıları”, *Bellekten*, XXV (98), 269-290.
- Özgüç, T. 1989, “Horsebits from Altintepe”, L. De Meyer - E. Haerinck (eds.), *Archaeologia iranica et orientalis: miscellanea in honorem Louis vanden Berghe*, Gent, Peeters Presse, 409 - 412.
- Pamir, H. 2013, “Sabuniye: A Late Bronze-Iron Age Port Settlement”, K. A. Yener (ed.), *Across the border: Late Bronze-Iron Age relations between Syria and Anatolia*, ANES Supp. 42, Leuven- Paris-Walpole, Peeters, 173 - 194.
- Payne, A. 2008, “Lycia - Crossroads of Hittite and Greek Traditions?”, E. Cingano – L. Milano (eds.), *Papers on ancient literatures: Greece, Rome and the Near East: proceedings of the Advanced Seminar in the Humanities*, Venice International University 2004-2005, Padova, S.A.R.G.O.N., 472 - 487.
- Preller, L. 1860, *Griechische Mythologie*, Band. I, Theogonie und Goetter, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
- Pucci, M. 2019, *Excavations in the Plain of Antioch III: Statigraphy, pottery and Small Finds from Chatal Höyük in the Amuq Plain*, Part I (143), Chicago, Oriental Institute Publications.
- Richardson, E.H. 1962, “The Recurrent Geometric in the Sculpture of Central Italy, and its Bearing on the Problem of the Origin of the Etruscans”, *Memoirs of the American Academy in Rome*, 27, 153 - 199.
- Roebuck, C. 1959, *Ionian Trade and Colonization*, New York, Archaeological Institute of America.
- Seidl, U. 2004, *Bronzekunst Urartus*, Mainz am Rhein, Von Zabern.

- Singer, I. 2005, “Piḫaššaš(š)i-“, E. Ebeling - B. Meisner (eds.), *Reallexikon der Assyriologie und Vor der asiatischen Archaologie*, Band 10, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 559 - 561.
- Smith, S. 1942, “The Greek Trade at Al Mina: A Footnote to Oriental History”, *The Antiquaries Journal*, 22/2, 87 - 112.
- Taşyürek, A.O. 1975, *Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri*, Ankara, Adana Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınları.
- Temiz, S.H. 2019, *Anadolu Demir Çağ Toplumlarının Sosyal, Siyasal, Dinsel Hayatlarında At, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayılanmamış Doktora Tezi)*, Antalya.
- Temür, A. 2014, *Grek Sanatında Karışık Yaratıklar*, Ankara, Yason Yayıncılık.
- Temür, A. 2016, “Yunan Sanatında Karışık Yaratıklar ve Kökenleri Işığında, Doğu Sanatları ile Batı Sanatları Arasındaki Etkileşimler”, *Amisos*, 1/1, 1-15.
- Wartke, R.B. 1998, *Urartu: das Reich am Ararat*, Mainz am Rhein, Von Zabern.

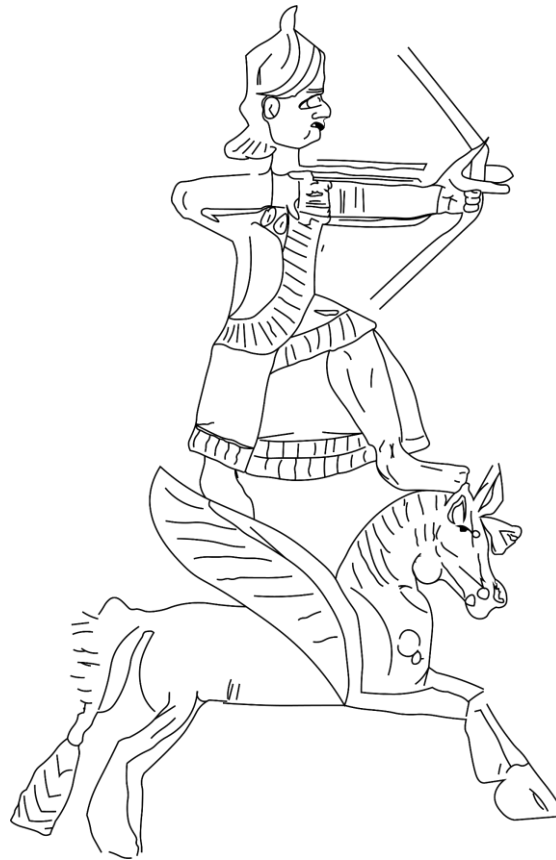
Çizimler

Çiz. 1: Kanatlı At (Belli 1998, Çiz. 24)

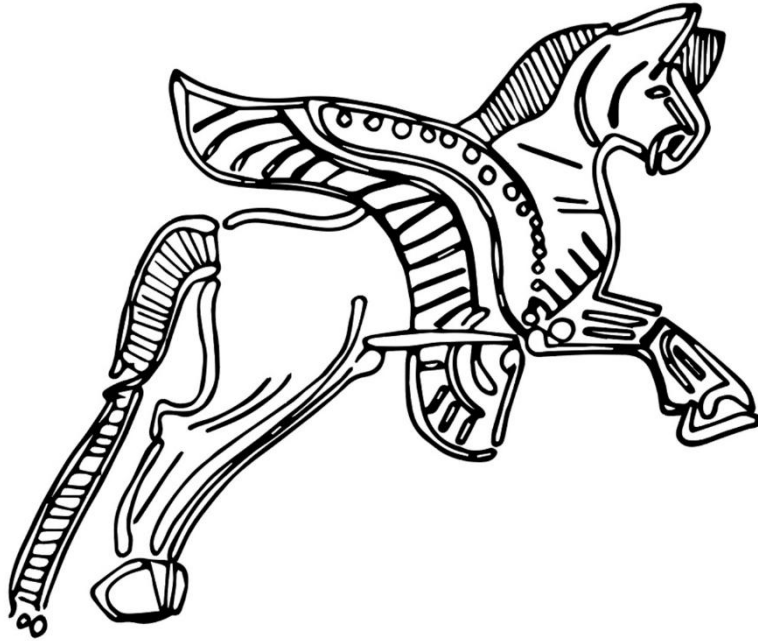
Çiz. 2: Kanatlı At (Özgüç 1974, Lev. 302 Res. a-b'den çizim)

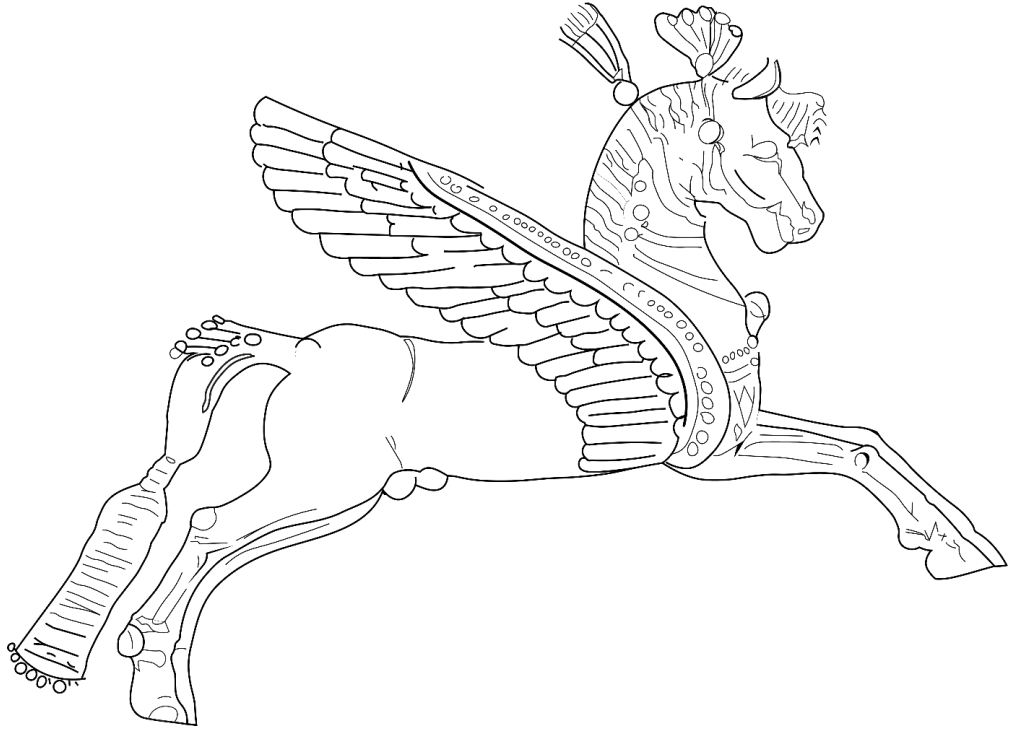
Çiz. 3: Kanatlı At (Taşyürek 1975, Res. 8'den çizim)

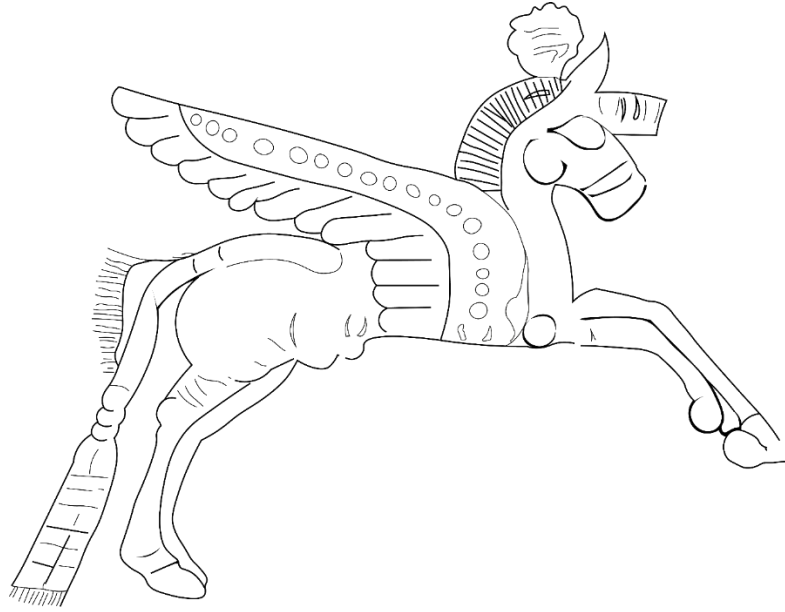
Çiz. 4: Kanatlı At (Crüsemann – Janssen Kim 2007, 90. Res.5’den çizim)

Çiz. 5: Kanatlı At (Akurgal 1995, Şek. 238)

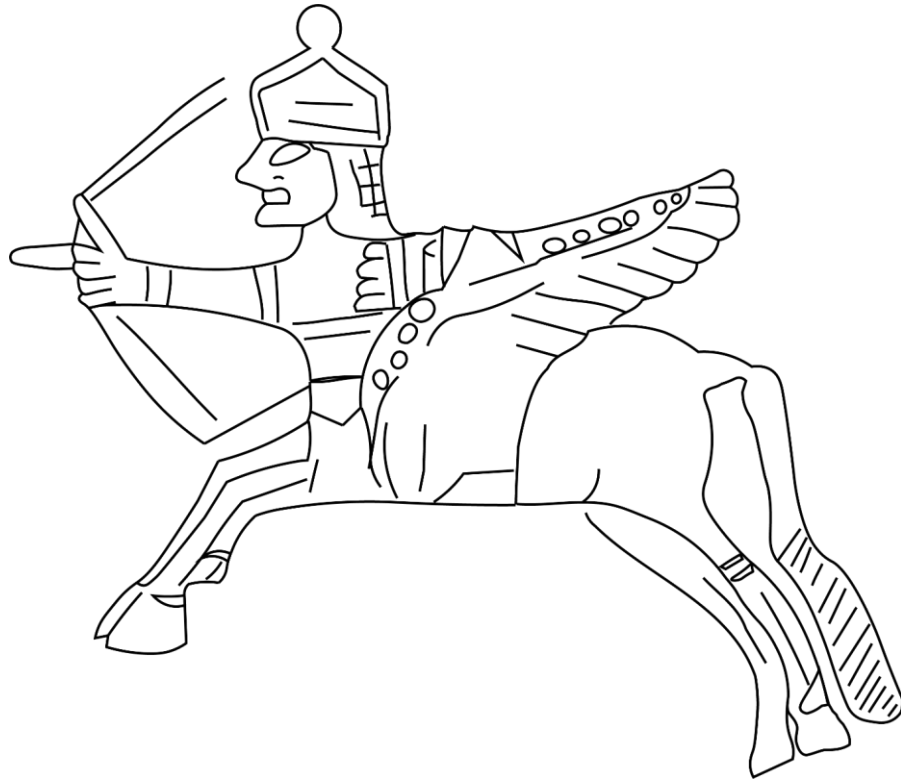
Çiz. 6: Kanatlı At (Taşyürek 1975, Res. 49'dan çizim)

Çiz. 7: Kanatlı At (Taşyürek 1975, Res. 55'den çizim)

Çiz. 8A: At Adam (Özgüç 1974, Lev.296A'dan çizim)

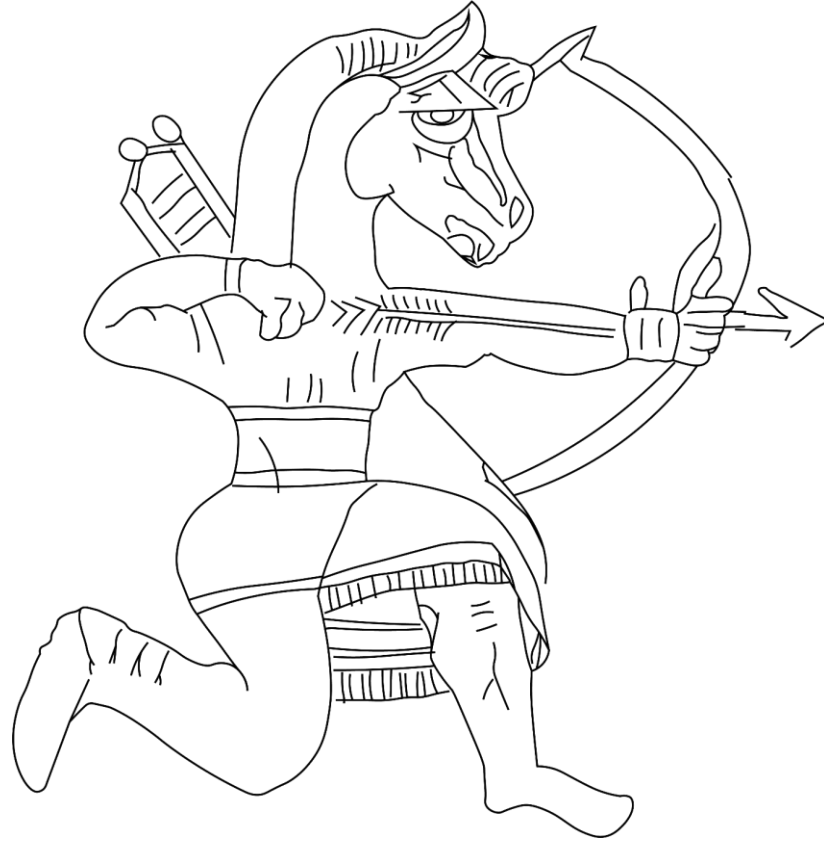
Çiz. 8B: At Adam (Özgüç 1974, Lev.301B'den çizim)

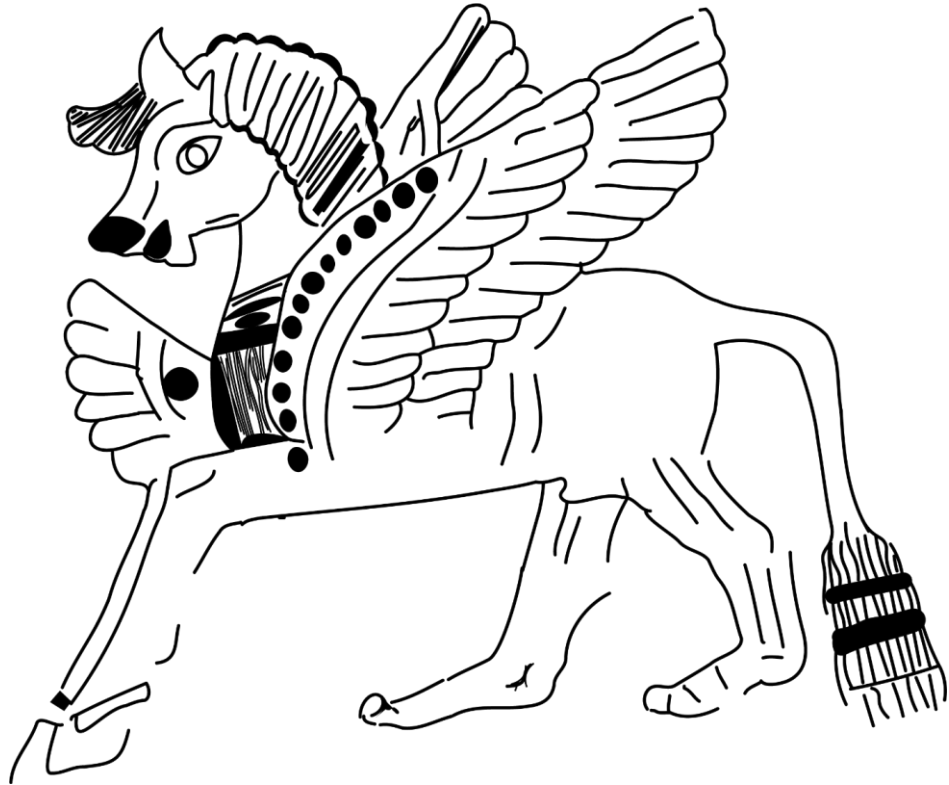
Çiz. 9: At Adam (Kellner 1991b, Res.14'den çizim)

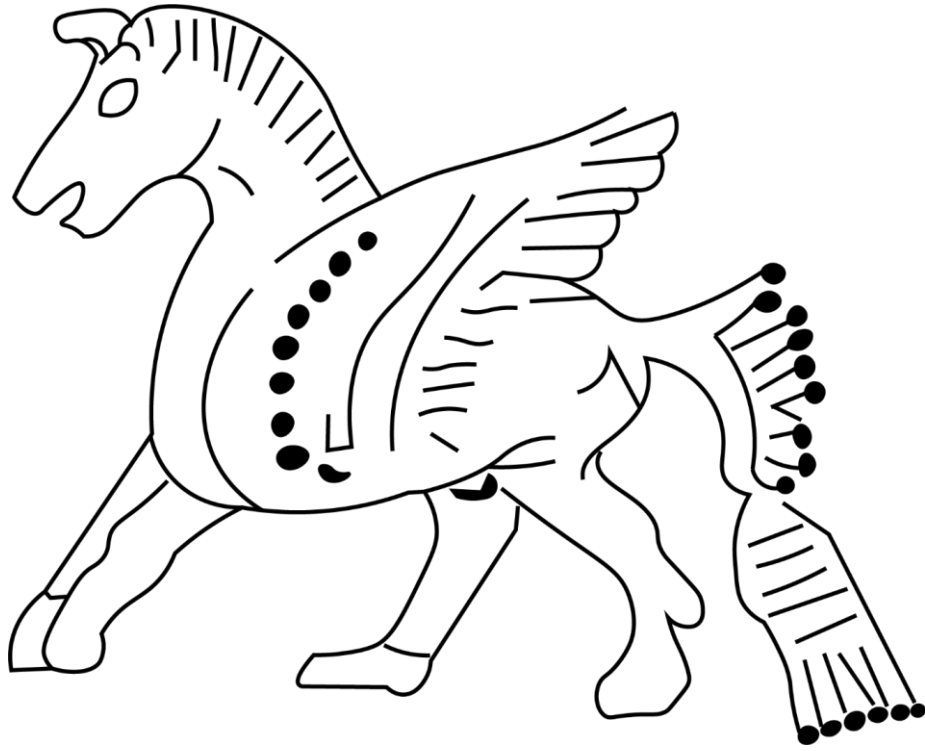
Çiz. 10: At Adam (Kellner 1991b, Res.14'den çizim)

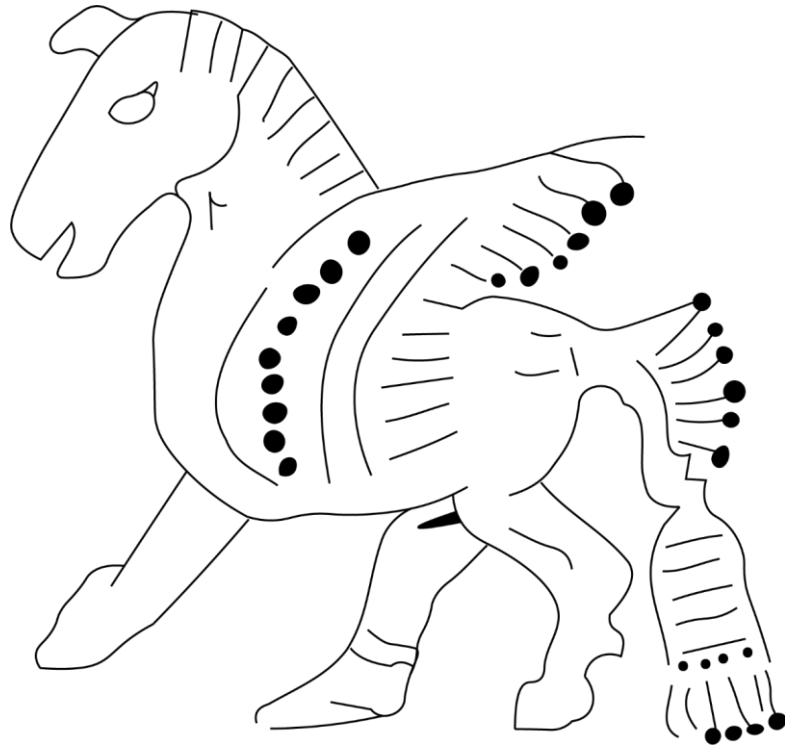
Çiz. 11: At başlı adam (Taşyürek 1975, Res. 50'den çizim)

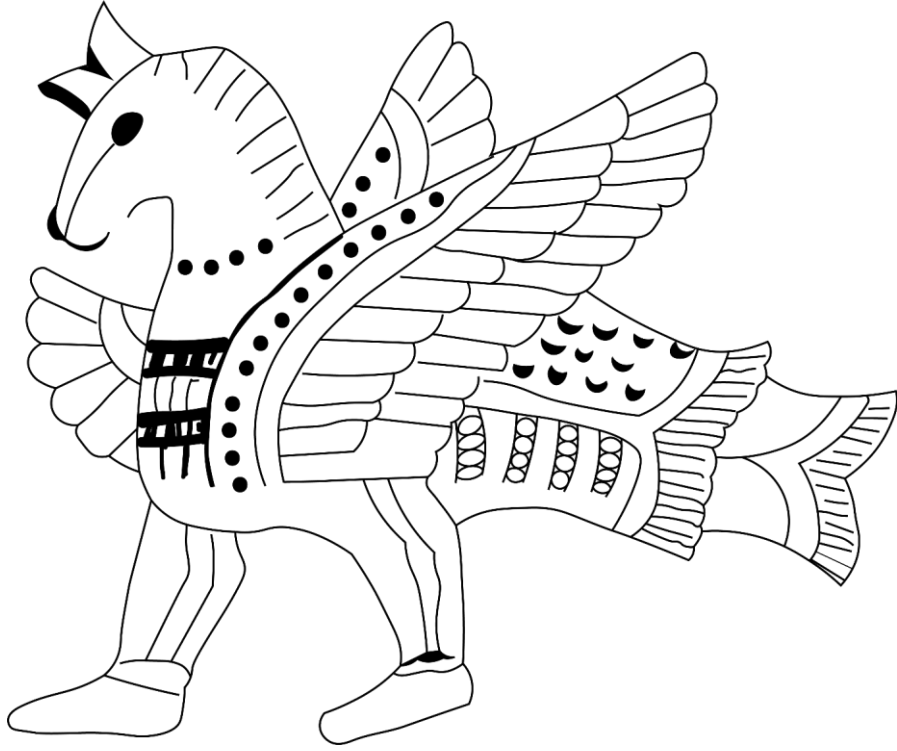
Çiz. 12A: Karışık yaratık (Seidl 2004, Res. 110'dan yeniden çizim)

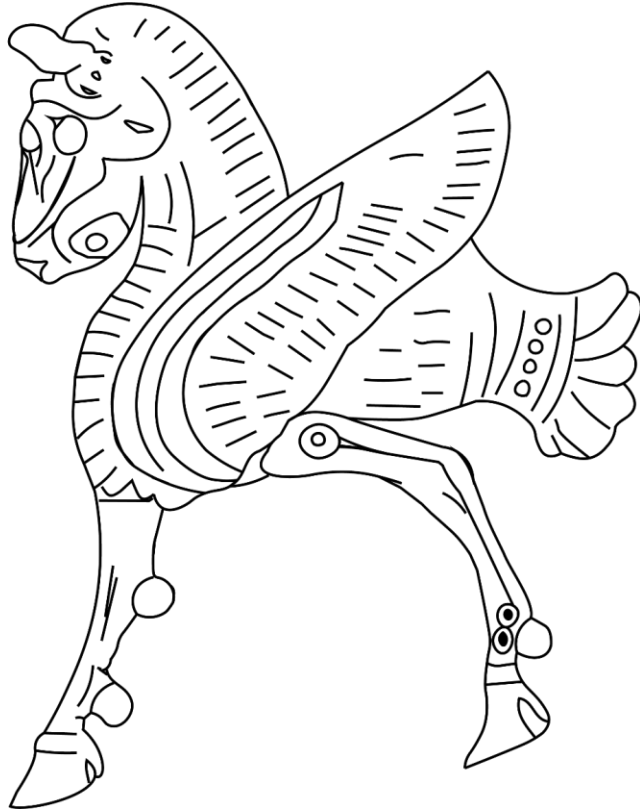
Çiz. 12B-1: Karışık Yaratık (Seidl 2004, Res. 111'den yeniden çizim)

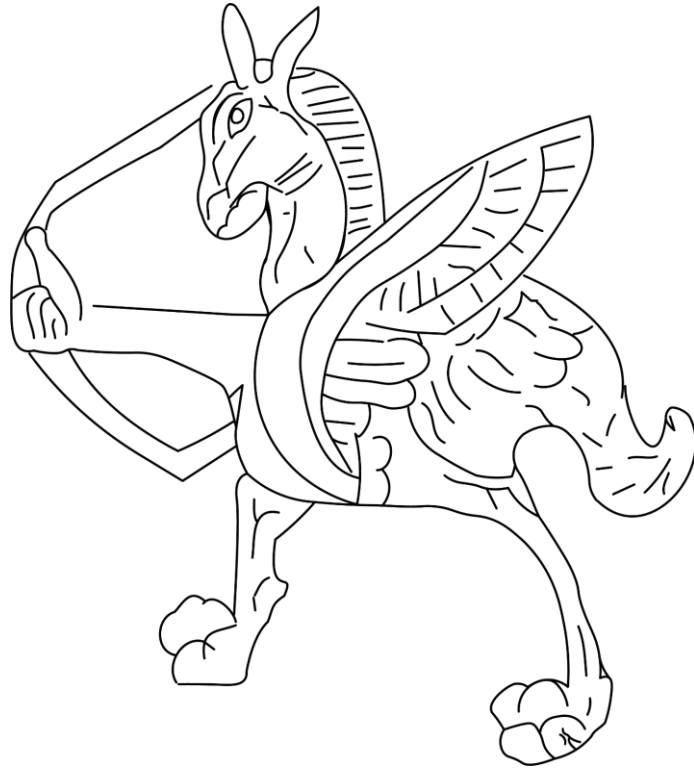
Çiz. 12B-2: Karışık Yaratık (Seidl 2004, Res. 111'den yeniden çizim)

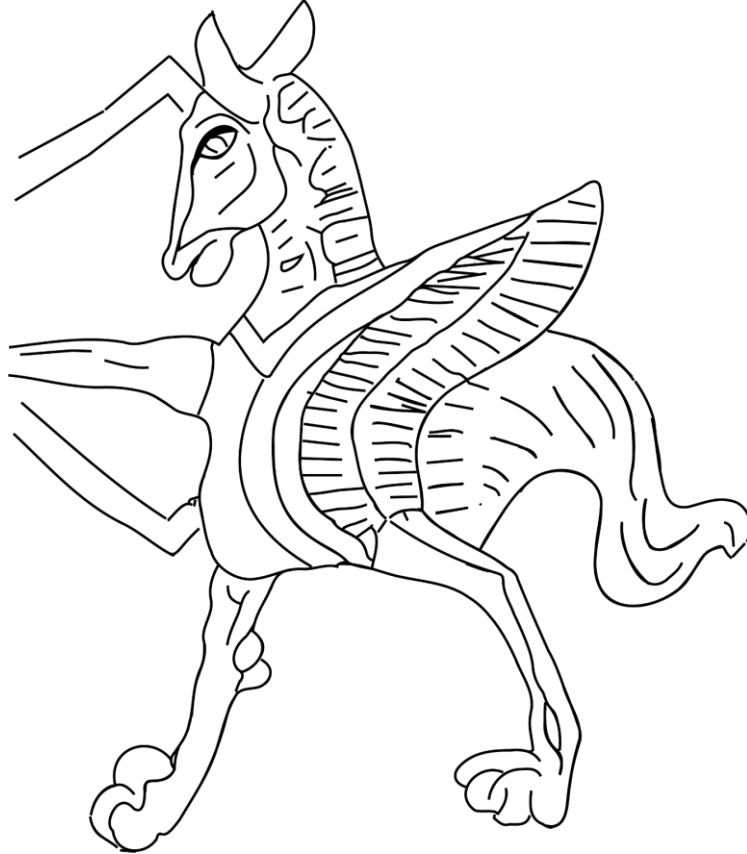
Çiz. 13: Karışık Yaratık (Kellner 1991a, Lev. 13, No. 51'den yeniden çizim)

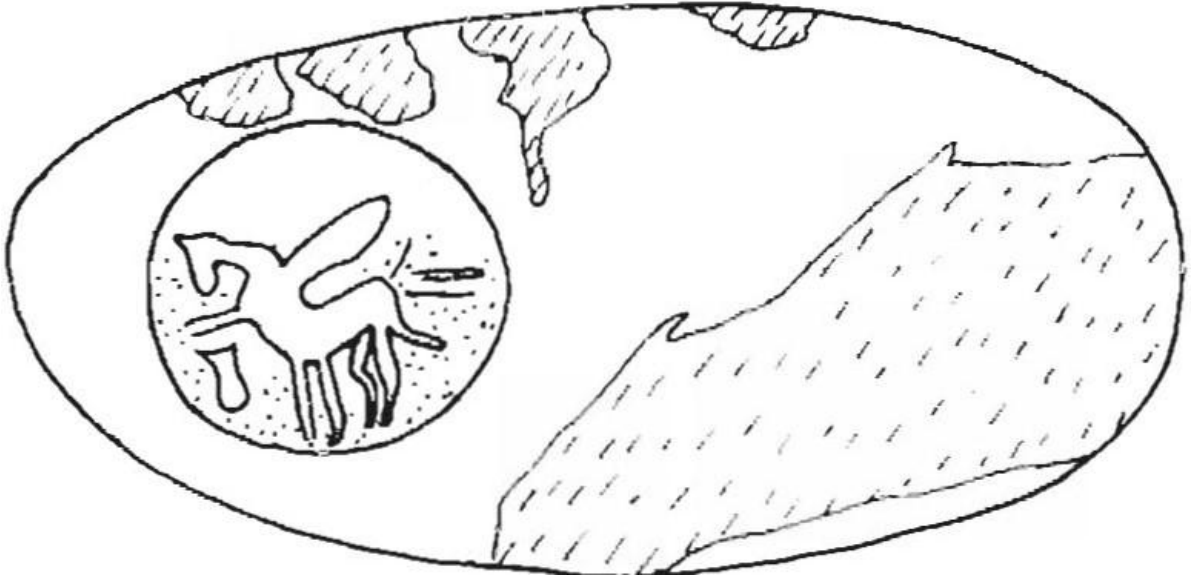
Çiz. 14A: Karışık Yaratık (Kellner 1991b, Res. 149'dan çizim)

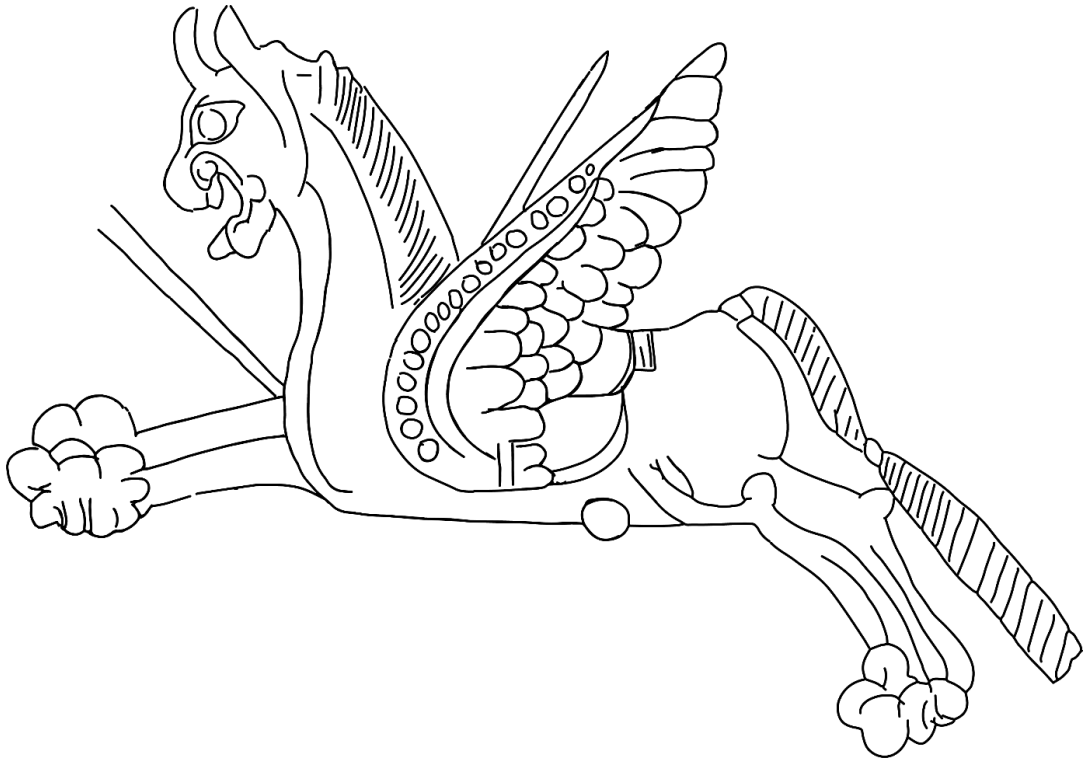
Çiz. 14B: Karışık Yaratık (Kellner 1991b, Res. 149'dan çizim)

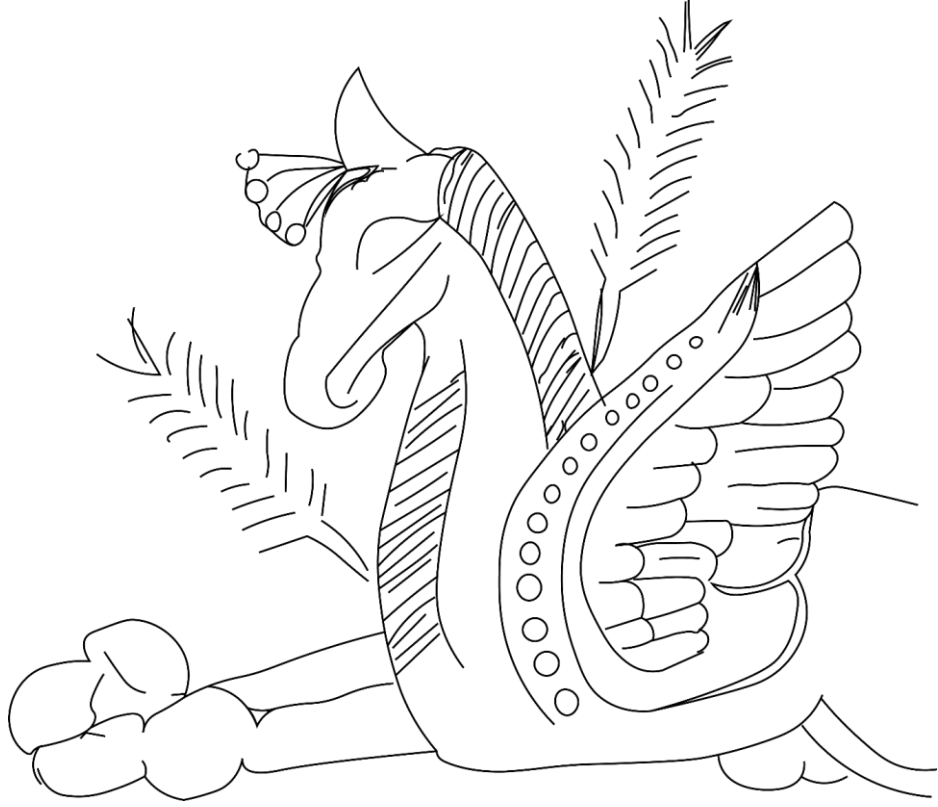
Çiz. 14C: Karışık Yaratık (Kellner 1991b, Res. 149'dan çizim)

Çiz. 15: Karışık Yaratık (Belli - Salvini 2003, Fig. 11)

Çiz. 16: Karışık Yaratık (Kellner 1991b, Res.14'den çizim)

Çiz. 17: Karışık Yaratık (Kellner 1991b, Res.14'den çizim)

Tablo 1: İkonografi ve Kronoloji Tablosu

Karışık Yaratık	Buluntu Yeri/Bulunduğu Yer	Envanter No	İkonografi	Tarih	Literatür
Kanatlı At(Çiz. 1)	Yukarı Anzaf Kalesi / Van Arkeoloji Müzesi	1.4.2003	Kanatlı at üstünde tanrı	Işpuni-Menue Dönemi M.Ö. 820-810	Belli 1998, Çiz. 24 Res.57.
Kanatlı At (Çiz.2)	Altın-tepe Mezar 3 / Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	99-4-64	Kanatlı at üstünde tanrı	Argiştı II Dönemi M.Ö. 713-679	Özgüç 1974, Lev. 302a- b.
Kanatlı At (Çiz.3)	Dedeli Mezar – Patnos/Adana Arkeoloji Müzesi	1362	Kanatlı at üstünde tanrı	M.Ö. 8. yüzyıl Seidl 2004, 167	Kellner 1991a, Lev. 28- 29. No. 102.
Kanatlı At (Çiz. 4)	- / Karlsruhe, BLM	89/17	Hayvanların efendisi / kahraman	M.Ö. 9. yüzyıl son çeyreği.	Crüsemann - Janssen- Kim 2007, 90. Res.5.
Kanatlı At (Çiz. 5)	Altın-tepe Mezar 3 / Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	99-6.64	Av sahnesi	Argiştı II Dönemi M.Ö. 713-679	Özgüç 1974, 296b.
Kanatlı At (Çiz.6)	Dedeli Mezar – Patnos/Adana Arkeoloji Müzesi	26.1.1973	Av sahnesi	Sarduri II Dönemi M.Ö. 760-730 Seidl 2004, 167. B2.	Kellner 1991a, Lev. 12 no. 63.
Kanatlı At (Çiz.7)	Dedeli Mezar – Patnos/Adana Arkeoloji Müzesi	1346	Av sahnesi	M.Ö. 8. yüzyıl Seidl 2004, 167	Kellner 1991a, Lev. 13 no. 54.
Kanatlı At Adam (Çiz.8A)	Altın-tepe Mezar 3 / Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	99-6.64	Av sahnesi	Argiştı II Dönemi M.Ö. 713-679	Özgüç 1974, Lev.296A.
Kanatlı At Adam (Çiz.8B)	Altın-tepe Mezar 3 / Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	99-6.64	Av sahnesi	Argiştı II Dönemi M.Ö. 713-679	Özgüç 1974, Lev.301B.
Kanatlı At Adam (Çiz.9)	- / İsrail Müzesi	88.42.156	Av sahnesi	M.Ö. 780-750	Kellner 1991b, Res.14.
Kanatlı At Adam (Çiz.10)	- / İsrail Müzesi	88.42.156	Av sahnesi	M.Ö. 780-750	Kellner 1991b, Res.14.
At başlı Adam (Çiz.11)	Dedeli Mezar – Patnos/Adana Arkeoloji Müzesi	26.1.1973	Av sahnesi	Sarduri II Dönemi M.Ö. 760-730 Seidl 2004, 167. B2.	Kellner 1991a, Lev. 12 no. 63.
Kanatlı at, insan ve boğa birleşimi KY.(Çiz. 12A)	- / Munich PS	135998	Geçit Sahnesi	Menua Dönemi M.Ö. 810-785/80 Seidl 2004, 161.	Seidl 2004, 158. Res.110 Lev. 53.
Kanatlı at, insan ve boğa birleşimi KY.(Çiz. 12B 1-2)	- / Munich PS	135998	Geçit Sahnesi	Menua Dönemi M.Ö. 810-785/80 Seidl 2004, 161.	Seidl 2004, 158. Res.111 Lev. 54a.

Tablo 1: İkonografi ve Kronoloji Tablosu

Karışık Yaratık	Buluntu Yeri/Bulunduğu Yer	Envanter No	İkonografi	Tarih	Literatür
Kanatlı at balık ve insan birleşimi KY.(Çiz.13)	- / Kudüs BLM	-	Geçit sahnesi	M.Ö. 780-750	Kellner 1991a, Lev. 13 No. 51.
Kanatlı at, kuş, insan ve aslan birleşimi KY. (Çiz. 14A-B-C)	- / İsrail Müzesi	71.78254	Av Sahnesi	Rusa I. Dönemi M.Ö. 730-713 Seidl 2004, 163.	Kellner 1991a, Lev.30 No. 106.
Kanatlı at, grifon ve insan birleşimi KY. (Çiz.15)	Yukarı Anzaf Kalesi / Van	YAK2002 5.C.332	Mühür	M.Ö. 7. yüzyıl	Belli - Salvini 2003, 145 Fig. 11.
Kanatlı at ve aslan birleşimi KY. (Çiz.16)	- / İsrail Müzesi	88.42.156	Av sahnesi	M.Ö. 780-750	Kellner 1991b, Res.14.
Aslanpençeli kanatlı atlar (Çiz. 17)	- / İsrail Müzesi	88.42.156	Av sahnesi	M.Ö. 780-750	Kellner 1991b, Res.14.